Национальная библиотека
Республики Тыва
им.А.С Пушкина

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 18 (15843) ◆ 1997 чылдың февраль 13, четверг ◆ Ат салган шагы 22.00. Садар өртээ 1000 рубль.

ЧЫЛДЫҢ БАЖЫ КИРДИ-ЛЕ, ЧЫЛАН КЕЖИ ТҮЛЕДИ-ЛЕ...

Шагаа байырлалын Кызылга демдеглээни

ДАҢ ХАЯАЗЫНДА ДҮҢГҮР ДААЖЫ

Шагаа деп сөс тыва дылдың сөс курлавырынче катап эглип кээп, оон-даа өөрүнчүг чүве — чоннуң чүдүлге-сүзүглели катап оттуп, Шагааны тыва чон массалыы-биле байырлап эгелээни болур. Шагааны канчаар байырлап эрттирерин бичиизинде көрген улуг кырганнарывыс, катап байырлап эгелээнинің үежилери — школаның эге класстар өөреникчилери дээрден башка, бистер бо байырлалды чаа-ла ижигип, хүлээп көрүп, шаавыс-биле белеткенгеш демдеглеп, эрттирип эгелээн бис. Национал улуг байырлалдарывыстың бирээзи катап эглип келгенинге черле өөрүвес арга чок. Шагаада уттундуруп бар чыткан тыва оюннарны ам катап диргизип, оюн-тоглаага киржип, концерт-самны көрүп, чон байырымныг байдалга Шагааны эрттирери чаңчылчаан. Оон-биле катай чылдын-на даң бажы шара-хере, даш бажы сарыг-шокар турар үеде, хүн үнмээнде-ле, чоннуң бир чыглыр чери Каа-Хем биле Бии-Хемнин белдири — Хавырга дааның чиге дужунга чылдың-на «Дүңгүр» ниитилелинин эккеп типтери өө болу берген.

Чөөн чүк улустарыныц чыл сапаашкыны-биле бир чыл төнүп, оске чыл эгелеп турда, даң хаяазында, эрги чылдың хай-бачыды эрткен чыл-биле кады ырап, чаа моорлап келген чылда бүгүле чүве эки болзун дээштин Бурганга чүдүп, чалбарып, арыгланып алыры-биле чоннуң Хавырга даанче барып турары ол. Бо чылын база-ла оске мурнундагы чылдар [illegible] семей «Дүңгүр» н[illegible]ды өөн Кызылдың [illegible] хевал парыгының «Т[illegible]би стадионунуң соңгу[illegible]к, Каа-Хемнин эринге[illegible]кен. Өг чанынга сан са[illegible]п, Кызыл күске чылын [illegible]еп, Шилги инек чылын утуурунуң езулалынга ТР-нин Президентизи Ш. Д. Ооржак, культура, кино болгаш туризм сайыдының оралакчызы Виктор Оюнович Наксыл, журналистер база чыылган чон киришкен. «Дүңгүр» ниитилелинин хамнары Сайлык-оол Иванович Канчыыр-оол, Адыг-оол Хертекович Сандан (Шуйдан) Сарыг-Хам деп шола аттыг Валерий Ховалыг улуг отту ужуткаш, ынаар чемнин дээжизин салып, моорлап келген Шилги инек чылында тыва чоннуң сүлдези бедик, хей-аъды кинскип чорзун, хайбачыттан өршээлдиг болзун деп йөрээл-чалбарыгны кылбышаан, келген чоннуң баксок чүүлдерин «ушта шаап», одаг дескиндир хамнаашкынны чорутканнар. Дүңгүрлериниң түккүлээн даажы соок агаарны чара шаап, хамнарның кеткен идик-хевинде аскан коңгулуур даажы кыңгырткайнып, ынаар-ла хемни кежир чаңгыланып чоруп турду. Даң хаяазында дүңгүр даажына үдеткен алганыглар, йөрээл-чалбарыглар боттаныр-ла болзунам.

Өгнү долгандыр салют от [illegible] чүзүп-баазын өнүг херелдерип чашыышаан аттыгып үнерге, келир үе ындыг чараш, онза болур дээрзин оштап турганзыг болду. Саң салган черге чыылган чон аразынга солун мөөрейлерни Культура, кино болгаш туризм яамызының «Тыва фильм» күрүне бүдүрүлгезиниң директору Николай Ооржак организастап эрттирген. Тевек тевери, шоодай бутка кедип алгаш чаржыры дээш, оске-даа тыва улустуң аас чогаалынга мөөрейлер одаг чанынга болган. Тиилекчилерни хой болгаш дүлүп каан эът-биле шаңнап мактаан. Шилги инек чылын хүн-биле кады уткаан черге мөөрейлерни билдилиг организастааны дээш, бо бүгүнү удуртуп, башкарып эрттирген Николай Ооржакка, Культура яамызынга чон мурнундан өөрүп четтиргениниң сөстерин чугаалавас арга чок.

Тыва чоннуң чыылган, байырлаан черинге сыгыт, хөөмей кайын черле чыда каар. «Тыва» ансамбльдиң удуртукчузу Борис Херлии тыва чоннуң бо чылын сүлдези бедик чорзун дээш чонга каргыраалап, сыгыртып аян туткан. Чыл эгезинде, барып-барып даң хаяазында чоргаар, хостуг каргырааны дыңнап аары кымга күзенчиг эвес боор. Эр-хей, Борис!

Маңаа бир эскерген чүүлүм—чамдык хуузунда машина-балгаттыг, чадаг-даа улус боттары төрел бөлүк болуп алгаш келгеш, Хавырга даанче үнүп, оран-делегейнинге чалбарып, одаг кывыскаш, аңаа аъш-чеминиң дээжизин өргүп, бедик черге хей-аъдын көдүрүп, сеткил-сагыжын арыглап, чылды уткуп турганы. Мону чүү дээрил?.. Тыва чоннуң салгалдан салгал дамчып келген чүдүлгесүзүглелиниң катап дазылданып быжыгып, езу-чаңчылдарының дирлип, оранынга, Тандызынга, өскен төрээн чуртунга, өргүн көвей чонунга эки йөрээлдерни, чалбарыг-күзээшкиннерни кылып, езулуг-ла «уйгувустан оттуп» келгенивис ол эвес бе?

Даң хаяазында хамның алганыынга каттыжып, моон соңгаар, бо чылда хай-бачыт, думаа-ханаа, аарыг-аржык, оор-сук,, өлум-чидимден тыва чонум деп йөрээп тур мен, курай-курай!

(Уланчызы 4-кү арында).

ЧУРУКТАРДА: Шагаа байырлалының үезинде.

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ЧАЗААНЫҢ АЙТЫЫШКЫНЫ

1997 чылдың февраль 4. № 153-р.
Москва хоорай.

1. Россияның Саң яамызы:

Тыва Республиканың девискээринге 1996 чылдың апрель-май айларда болган арга-арыг болгаш хову өртериниң түңнелинде чурттаар оран-савазындан качыгдаан хамаатыларга бээри-биле күрүнеиң 18 чуртталга сертификаттарын Тыва Республиканың Чазаанга бээр.

Үстүнде айыткан күрүнеиң чуртталга сертификаттарын төлөөрин Россия Федерациязының Чазааның 1995 чылдың октябрь 9-та бадылаан доктаалынга (Россия Федерациязының хоойлужудулга чыындызы, № 42, 3983 чүүл) үндезилээш, сиза байдалдарда болгаш бойдус халептарының түңнелинде чурттаар черин чидирген Россия Федерациязының хамаатыларынга бээр, күрүнеиң чуртталга сертификаттарын үндүрер болгаш төлөөр чурумга дүүштүр чорудар.

2. Чурттаар черин чидирген хамаатыларның даңзызын Россияның ОВЯ-ның кирген даңзызын езугаар күрүнеиң чуртталга сертификаттарын бо айтыышкынның 1 пунктузунда айыткаанын езугаар Тыва Республиканың Чазаа бээр.

Россия Федерациязының Чазааның Даргазы
В. ЧЕРНОМЫРДИН.

СТУДЕНТИЛЕР-БИЛЕ УЖУРАШКАН

ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак студентилер активиниң чалаанын езугаар чыл санында болур конференция-слетка киришкен. Ол ужуражылгага оралакчы президент А. А. Мельников база киришкен. Аңаа Тываның күрүне университетиниң ректорунуң оралакчызы А. Д. Конгарның (ол студентилерниң социал-камгалал фондузунуң даргазы) отчеттуг илеткелиниң соонда, Россияның аңгы-аңгы булуңнарында дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң база Кызылдың студентилери сөс ап үүве чугаалааннар. А ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак келир үениң специалистериниң ажыл-агыйга турумчуп алырының талаазы-биле, оларның чурттаар оран-савазының, культурлуг дыштанылгазының дугайында болгаш оске-даа айтырыгларына харыны берген.

Ш. Д. Ооржак ТР-нин Президентизиниң болгаш Чазааның Күрүне илеткелиниң чамдык талаларына доктаагаш, келир үеде эрге-хоойлулуг ниитилелиниң тургустунарының бүгү барымдааларының ында барын айыткан. «Бистер кижинин болгаш Октаргайның аразында таарышкан аяннажылгазын тургузар бис. Бистиң күзел-соруувус — эрге-хоойлулуг, демократтыг күрүнеиң тургузары»—деп, Ш. Д. Ооржак демдеглээн.

Рита САМБУ.

ҮЕКК-ТИҢ ШИИТПИРИ

«Үстүү-Енисей казактарының каттыжыышкынының» (ҮЕКК) атаман чөвүлел хуралы 1997 чылдың февраль 7-де Кызылга эрткен. Тыва Республиканың кожуунналарында болгаш хоорайларында казактар организацияларының 25 төлөөзи оон ажылынга киришкен. Каттыжыышкынның иштики айтыыгларын аңаа шиитпирлээн. Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулда мурнунуң кампаниязының айтыыглары чидиг тургустунган. Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдаларының база кандидаттарны деткииринге Үстүү-Енисей казактарының киржилгезинге хамаарыштыр шын эвес медээлер массалыг информация чепсектеринге чаңгыс удаа эвес үнүп турган.

«Үстүү-Енисей казактарының каттыжыышкынының» атаман чөвүлели дараазында шиитпирни хүлээп алган:

1. Тыва Республиканың Президентизиниң ам болур соңгулдаларынга Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга кандидат Ш. Д. Ооржактың болгаш оралакчы президентиниң албан-дужаалынга кандидатларга Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш оралакчы президентиниң кандидаттарга, соңгулда каттыжыышкынларынга, блоктарынга оларның бижимел биллириишкиннерин барымдаалан, соңгулда мурнунуң агитация материалдарын бир удаа халас парлаар арганы бээр, опу бүгү кандидаттарга деп байдалга кылыр, парлаар материалдарның хемчээлин доктаадыр, турар черин, үнер хүнүн, материал парлаар шөлүн, оскедаа негелделерин тодарадыр

5. Иштики херектер яамызы (Монгуш) Федералдыг айыыл чок чорук албанының Тыва Республика талазы-биле эргелели (Удумбара) Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдалары болуп турар үеде хөй-ниитиниң корум-чурумун болгаш айыыл чок болурун хандырар.

6. Үлетпүр, өнергетика, транспорт болгаш харылзаа яамызы (Дьяков) хоорайлар араазының пассажирлер аргыжылгазын боттандырып турар үеде автовокзалдарның болгаш аэропорттарның кассалары Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш оралакчы президентизиниң албан-дужаалдарынга кандидаттар кандидат шынылгазын көргүскен таварылгада, оларны бирги эәлчегде хандырар айтыышкынны транспорт бүдүрүлгелеринге бээр.

7. Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының республика КАИ-зи (Хаажык) Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш оралакчы президентизиниң соңгулдаларын белеткеп база эрттирип турар үеде орук шимээшкининин озал-ондак чок болурун, хөй-ниитиниң транспортунуң үредик болбазынга контрольду күштелдирер

Тыва Республиканың Чазак Баштынының бирги оралакчызы
В. САЛЧАК.

В. С. Биче-оолду Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалы-биле шаңнаар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИН ЧАРЛЫЫ

Күш-культура болгаш спортту хөгжүдеринге ачыхавыязы болгаш хууда кирген үлүү дээш Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Чазак Администрациязының шажынчүдүлге херектериниң талазы-биле төлөөзи Владимир Сумакинович БИЧЕ-ООЛДУ Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалы-биле шаңнаар.

Тыва Республиканың Президентизи
Ш. ООРЖАК.

1997 чылдың февраль 7.
№ 586. Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Тыва Республиканың оралакчы президентизиниң албан-дужаалдарынга кандидаттарының соңгулда мурнунуң агитациязын чорудар үеде оларга дуза көргүзер хемчегler дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

1997 чылдың январь 31. № 41.
Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Тыва Республиканың оралакчы президентизиниң албан-дужаалдарынга кандидаттарның соңгулда мурнунуң агитациязын чорудар үеде оларга практиктиг дуза көргүзер сорулгабиле Тыва Республиканың Чазааның Доктаадыры болза:

1. «Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 20, 37-42 чүүлдеринге үндезилээш, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазы болгаш чер-черде бот-башкарылга органнары кожууннарның, хоорайларның болгаш участокларның соңгулда комиссияларынга, Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш оралакчы президентизиниң албан-дужаалдарынга кандидаттарга, соңгулда каттыжыышкыннарынга болгаш блоктарынга, соңгукчуларның эгелекчи болүктеринге соңгулда мурнунуң хуралдарын, ужуражыышкыннарын, оларның бүзүреттирген кижилериниң ужуражыышкыннарын организастаарынга болгаш белеткээринге дуза кадар хүлээлгелиг

2. Яамылар, ведомстволар, кожууннар болгаш хоорайлар чагыргалары дараазында чүүлдерни кылыр:

— Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Тыва Республиканың оралакчы президентизиниң албан-дужаалдарынга кандидаттарга, соңгулда блоктарынга, каттыжыышкыннарынга, соңгукчуларның эгелекчи болүктеринге, Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга кандидаттарның ыяап-ла чугаалажыр апаргаан таварылгада, «Тыва» Күртелерадиокомпаниязының каналдарынга эфир үе-шагын Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаатканын езугаар деп үндезиннерге бээр.

4. «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарның редакциялары (Чадамба, Тимофеев) Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш оралакчы президентиниң албан-дужаалдарынга кандидаттарга, соңгулда каттыжыышкыннарынга, блоктарынга оларның бижимел биллириишкиннерин барымдаалан, соңгулда мурнунуң агитация материалдарын бир удаа халас парлаар арганы бээр, опу бүгү кандидаттарга деп байдалга кылыр, парлаар материалдарның хемчээлин доктаадыр, турар черин, үнер хүнүн, материал парлаар шөлүн, оскедаа негелделерин тодарадыр

5. Иштики херектер яамызы (Монгуш), Федералдыг айыыл чок чорук албанының Тыва Республика талазы-биле эргелели (Удумбара) Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдалары болуп турар үеде хөй-ниитиниң корум-чурумун болгаш айыыл чок болурун хандырар.

6. Үлетпүр, өнергетика, транспорт болгаш харылзаа яамызы (Дьяков) хоорайлар араазының пассажирлер аргыжылгазын боттандырып турар үеде автовокзалдарның болгаш аэропорттарның кассалары Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш оралакчы президентизиниң албан-дужаалдарынга кандидаттар кандидат шынылгазын көргүскен таварылгада, оларны бирги эәлчегде хандырар айтыышкынны транспорт бүдүрүлгелеринге бээр.

7. Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының республика КАИ-зи (Хаажык) Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш оралакчы президентизиниң соңгулдаларын белеткеп база эрттирип турар үеде орук шимээшкининин озал-ондак чок болурун, хөй-ниитиниң транспортунуң үредик болбазынга контрольду күштелдирер

Тыва Республиканың Чазак Баштынының бирги оралакчызы
В. САЛЧАК.

Тыва Республиканың Дээди судунуң президиумунуң кежигүннерин томуйлаар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫҢ (ПАРЛАМЕНТИЗИНИН) ДОКТААЛЫ

«Россия Федерациязының суд системазының дугайында» Федералдыг Конституция Хоойлузунуң 35 чүүлүнге болгаш «РСФСР-ге суд тургузуунуң дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунуң 44 чүүлүнге үндезилээш, Тыва Республиканың Дээди Хуралының доктаадыры болза:

Тыва Республиканың Дээди судунуң президиумунуң кежигүннериниң албан-дужаалынга:

Тыва Республиканың Дээди судунуң кежигүнү Надежда Чычан-ооловна КҮЖҮГЕТТИ;

Тыва Республиканың Дээди судунуң кежигүнү Хамидулл Галимуллович ФАЙЗУЛЛИННИ томуйлаар.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы
К. БИЧЕЛДЕЙ.

1997 чылдың январь 29.
№ 727. Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга кандидаттарга халас парлалга шөлүн бээр график дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТӨП СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

1997 чылдын февраль 6. № 153. Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. 1997 чылдың февраль 6-да эрттирген дугаар тыртыышкынының түңнелин езугаар тодаратканы, Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга кандидаттарга «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга халас парлалга шолүн бээр графикти бадылаар.

2. «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарның редакциялары Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга кандидаттарга соңгулда мурнунуң агитациязын чорудар үеде оларга деп байдалды хандырар талазы-биле хоойлужудулгада айыткан негелделерни шыңгыы сагыыр.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының даргазы
Н. ОНДАР.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының харыысалгалыг секретары
К. БУДУК-ООЛ.

Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга кандидаттарга «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарның арыннарынга халас парлалга шөлүн бээриниң ГРАФИГИ

Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга кандидаттың фамилиязы, алы, адазының алы	«Шын» солунга халас парлалга шөлү бээр хүну	«Тувинская правда» солунга халас парлалга шөлү бээр хүну
1. Монгуш Х. Д.	февраль 22	февраль 18
2. Кашин А. Ю.	март 13	февраль 25
3. Бичелдей К. А.	март 8	февраль 13
4. Дамба-Хуурак А. П.	февраль 13	март 6
5. Ооржак Ш. Д.	февраль 27	март 8
6. Аракчаа К. Д.	февраль 18	март 1
7. Канзай А. К.	март 4	февраль 15

ТЫВАНЫҢ КУЛЬТУРА АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНЫҢ СОҢГУКЧУЛАРГА КЫЙГЫРЫЫ

Хүндүлүг бүгүде, аратчонувус!

Март 16-да болуп эртер Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдалары

Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Тыва Республиканың оралакчы президентизиниң албан-дужаалдарынга кандидаттарының соңгулда мурнунуң агитациязын чорудар үеде оларга практиктиг дуза көргүзер сорулгабиле Тыва Республиканың Чазааның Доктаадыры болза:

1. «Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 20, 37-42 чүүлдеринге үндезилээш, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазы болгаш чер-черде бот-башкарылга органнары кожууннарның, хоорайларның болгаш участокларның соңгулда комиссияларынга, Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш оралакчы президентизиниң албан-дужаалдарынга кандидаттарның соңгулда мурнунуң агитациязын чорудар үеде оларга практиктиг дуза көргүзер хемчегler дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

1997 чылдың январь 31. № 41.
Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Тыва Республиканың оралакчы президентизиниң албан-дужаалдарынга кандидаттарның соңгулда мурнунуң агитациязын чорудар үеде оларга практиктиг дуза көргүзер сорулгабиле Тыва Республиканың Чазааның Доктаадыры болза:

1. «Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 20, 37-42 чүүлдеринге үндезилээш, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазы болгаш чер-черде бот-башкарылга органнары кожууннарның, хоорайларның болгаш участокларның соңгулда комиссияларынга, Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш оралакчы президентизиниң албан-дужаалдарынга кандидаттарга, соңгулда каттыжыышкыннарынга болгаш блоктарынга, соңгукчуларның эгелекчи болүктеринге соңгулда мурнунуң хуралдарын, ужуражыышкыннарын, оларның бүзүреттирген кижилериниң ужуражыышкыннарын организастаарынга болгаш белеткээринге дуза кадар хүлээлгелиг

2. Яамылар, ведомстволар, кожууннар болгаш хоорайлар чагыргалары дараазында чүүлдерни кылыр:

— Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Тыва Республиканың оралакчы президентизиниң албан-дужаалдарынга кандидаттарга, соңгулда блоктарынга, каттыжыышкыннарынга, соңгукчуларның эгелекчи болүктеринге, Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга кандидаттарның ыяап-ла чугаалажыр апаргаан таварылгада, «Тыва» Күртелерадиокомпаниязының каналдарынга эфир үе-шагын Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаатканын езугаар деп үндезиннерге бээр.

4. «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарның редакциялары (Чадамба, Тимофеев) Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш оралакчы президентиниң албан-дужаалдарынга кандидаттарга, соңгулда каттыжыышкыннарынга, блоктарынга оларның бижимел биллириишкиннерин барымдаалан, соңгулда мурнунуң агитация материалдарын бир удаа халас парлаар арганы бээр, опу бүгү кандидаттарга деп байдалга кылыр, парлаар материалдарның хемчээлин доктаадыр, турар черин, үнер хүнүн, материал парлаар шөлүн, оскедаа негелделерин тодарадыр

5. Иштики херектер яамызы (Монгуш), Федералдыг айыыл чок чорук албанының Тыва Республика талазы-биле эргелели (Удумбара) Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдалары болуп турар үеде хөй-ниитиниң корум-чурумун болгаш айыыл чок болурун хандырар.

6. Үлетпүр, өнергетика, транспорт болгаш харылзаа яамызы (Дьяков) хоорайлар араазының пассажирлер аргыжылгазын боттандырып турар үеде автовокзалдарның болгаш аэропорттарның кассалары Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш оралакчы президентизиниң албан-дужаалдарынга кандидаттар кандидат шынылгазын көргүскен таварылгада, оларны бирги эәлчегде хандырар айтыышкынны транспорт бүдүрүлгелеринге бээр.

7. Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының республика КАИ-зи (Хаажык) Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш оралакчы президентизиниң соңгулдаларын белеткеп база эрттирип турар үеде орук шимээшкининин озал-ондак чок болурун, хөй-ниитиниң транспортунуң үредик болбазынга контрольду күштелдирер

Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Тыва Республиканың оралакчы президентизиниң албан-дужаалдарынга кандидаттарының соңгулда мурнунуң агитациязын чорудар үеде оларга деп байдалды хандырар талазы-биле хоойлужудулгада айыткан негелделерни шыңгыы сагыыр.

БИСТИҢ КАНДИДАТТАРЫВЫС

ХООЙЛУ БОЛГАШ ДЕМОКРАТИЯ

Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга кандидат Анатолий Партизанович ДАМБА-ХУУРАК

Допчу намдары

1961 чылдың июнь 17-де төрүттүнген. Эрзин, Тес-Хем, Мөңгүн-Тайга кожууннарның ортумак школаларынга өөренип, 1978 чылда Кызылдың № 2 ортумак школазын доскан. 1983 чылда Пермь хоорайның Күрүне университединиң юридиктиг факультедин дооскаш, Улуг-Хем, Кызыл район, Кызыл хоорай прокуратураларынга иетекчилеп, Тыва Республиканың прокуратуразының иетелге килдизинге прокурорлап ажылдап турган. 1986-1990 чылдарда Эрзин, Улуг-Хем кожууннарга прокурорлаан. 1991 чылда Тыва Республиканың прокурорунуң 1-ги дузалакчызы, 1992 чылдың январь айдан бо хүннерге чедир Тыва Республиканың прокурору. 1993 чылда Россия Федерациязының Чиңгине прокуратуразынга дээди эрге-дужаалдыгларның хээли алыр, коррупция дугайында хыналда кылыр тускай бөлүктүң кежигүнү. 1997 чылдың январь 9-та Россия Федерациязының Президентизиниң Чарлыы-биле юстициялың 2-ги клазын тывыскан. Ог-бүлелиг, 3 ажыт-төлдүг.

ПЛАТФОРМАЗЫ

1993 чылдың декабрь 12-де болган референдумга бадылап алганывыс Тыва Республиканың Конституциязының 39 чүүлүнде соңгуур болгаш соңгудун болур база 1996 чылдың ноябрь 14-те Тыва Республиканың Дээди Хуралының (Парламентизиниң) хүлээп алганы 1996 чылдың ноябрь 26-да Тыва Республиканың Президентизиниң ат салганы «Тыва Республиканың Президентизин соңгуурунуң дугайында» Хоойлузунуң 40 чүүлүнде солун, сеткүүлге агитация ажылын чорударының дугайында эргени ажыглап, ТР-ниң Төп соңгулда комиссиязының бадылааны езугаар богун силерниң мурнуңарга бодумнуң соңгулдага үүге киржир деп шиитпирни хүлээп алганым чылдагааннарын болгаш платформамның солун арнынга ортек чокка берген шөлдүң кызыы болганын өөренип көргеш, чамдык-чартыы-биле таныштырып көрейн.

1985 чылдан бээр бо хүннерге чедир кижи бүрүзүнүң амыдырал-чуртталгазында хой-хой болуушкунар болган. ССРЭ — дүшкен. Күрүне башкарылгазының арга-хевирлериндe чаа үүлдер көвей. Тывавыстын иштинде база-ла чаа үүлдер эвээш эвес. 1991 чылда бот-догуннаан дугайында Угуулганы хүлээп алдывыс, 1992 чылда 1-ги Президентивисти соңгудувус, Федеративтиг Керээге Тыва Республика база ат салган.

Бистер бүгүде, кижи бүрүзү политиктиг оолуушкуннарның бетинде яныбүрү шимээшкиннериниң, партияларның болгаш күрүне удуртукчуларындан, депутаттардан ам болур политиктиг шуугаашкын үүгле чоннуң болгаш күрүнениң амыдырал-чуртталгазы мооң соңгаар экижиир, чоннуң Конституцияда магадылаан эрге-ажыктарын хажык чокка хандыртына бээриниң дугайында чаагай чугааларны дыннап, номчуп турар бис. Ол ышкаш келир үениң удуртукчузу бир эвес чоп ол дээш бадылаптар болза, хоойлуларны үүгле өскелерден эвес, а боду база хажык чокка сагыырын ыяап-ла аазаар.

Үелер эртер, кижи бүрүзүнүң хар-назыны улгадып, политиктерниң аазааны эки чуртталганы манап-ла турар. Ынчалза-даа чоннуң хой кезиниң амыдырал-чуртталгазы оон-даа баксыраап, а эки чуртталга үүгле эвээш санныг, ылаңгыя удуртур баштаар черлерде саадап турар даргаларнын, кижилериниң амыдыралы экижип турарын эскерип тур бис.

Тыва Республиканың Конституциязының 30 чүүлүнде хамаатыларның ден эргелери болгаш хосталгалары оларның албан-дужаал, өөчү-хөренгизи, дылы, нациязындан хамаарылга чокка магадылаар, а 36, 37 чүүлдеринде кижи бүрүзү бодунуң бодалдарын, саналдарын хостуг чугаалаары ол кижилериниң канчаадаа болбас эргелери деп айыткан. Черле ынчаш Үндезин Хоойлувустуң 6-гы эгезин кижи бүрүзү катап ажыдып көргеш, ында магадылаан хосталгалар бо хүн силериниң амыдырал-чуртталганарда боттанып турар, турбазының дугайында база дараазында 72 чүүлде Президентиниң эргелери болгаш хүлээлгелерибиле таныжып көргеш, ооң соонда боттарынарга түнелдерни үндүрүп көрүңер.

Бир эвес күрүненин миллион-миллион акшаларын үндүрүп, чарыгдан турган хүлээп алганывыс Конституциявысты бөдүүн кижи хамаанчок, дээди чагыргада саадап олурар даргаларывыс күүсетпес чүве болза, ол Үндезин Хоойлуну хүлээп ап турарывыстың ажыы чүл? Эрге-хоойлуга үндезилеттинген демократыг күрүне тургузар бис деп чугаалажып турган хөрээвис чүл?

Тыва Республиканың прокурорунуң албан-дужаалынга 5 чыл ажылдаавым-биле Силерниң менден бо талазы-биле айтырыгларыңар база көвей, олар барымдаалыг. Ынчап кээрге бо 5 чыл иштинде хоойлу хайгааралын чорудуп турган, Президент болгаш Чазактан үнүп турар доктаалсаавырларның хоойлуларга дүүшпезиниң дугайында негелделерни тургузуп келгеш, боттуг, билдиг харыы ап көрбедим. Бир эвес дээди эрге-чагыргада улуг албан-дужаалдыг кижилер Хоойлуларны күүсетпес чүве болза, бөдүүн чондан хоойлу күүселдезин негээр моральдыг эргевис бар бе? Демократия дугайында чугаалашкан хөрээвис бар бе, бир эвес чоннуң санал-онаалын дыннавайн келгенивистиң түнелинде, Конституцияның ийиги болгаш үшкү эгелерде магадылаан экономиктиг болгаш хамааты чоннуң социал камгалалын магадылап турар үндезинеривисти чок кылыр деп барганывыста?

Социал камгалал дугайында чугаалажы бергеш, республиканың иштинде кем-херек-биле демиселдиң угланыышкыннарын оскертпес болза хоржок дээрзин үүгле прокурор кижи кылдыр эвес, а тыва чонунуң оглу, хамаатызы кылдыр чугаалавас аргам чок. Кем-херек, хоойлу күүселдези, хоойлу мурнунга кижи бүрүзү деп эргелиг болгаш хүлээлгелерлиг деп билдингир сөстерни чугаалаарда, бир-ле дугаарында специалистерниң үнүп дыннаары чугула. Кандыг-даа эмчи, хирург кижиге аарыг кижини канчаар эмнээринге өске эртемниг специалистерниң киржир эргези чок. Ынды-даа болза кем-херектерни канчаар истээринин дугайында кижи бүрүзү-ле «дээди» мергежилдиг болуп келгениниң түнелинде, 300 муң чурттакчы чоннуг Тывавыстың девискээринге үш колония тургузуп алганывыс өске чоннуң мурнунга чараш бе? Ыядынчыг эвес бе? А кажан дээди эрге-чагырга органнарынга бо талазы-биле чопче көрүнген угланыышкыннарны алырын негээрге, янзы-бүрү «бүдүү» дидир-дидирлерге» удуртулга болдуруп алгаш, шак ындыг айтырыглары тургускан эрге-хоойлу ажылдакчызын үндүрү-киириринин дугайында хоойлуга дүүшпес Чазак доктаалдары үнүп кээри хомуданчыг. Ооң бир чылдагааны чүдел дээрге кажан бодүүн хамааты кижи чылчылы-биле акша-шалың албайн амыдырап-чурттаарының аргаларын көрүп, хоойлу үрээрге, ол кижини хоойлуга көрдүнген эң-не шыңгыы харыысалганы онаарын негээр, а кажан улуг албан-дужаалдыглар эргезин ажыглап, күрүненің чонга үндүрүп берген миллион-миллион акшаларын өскээр ажыглап, харындаа хууда бажыннар, машиналарже хуулдуруптарга, оларның харыысалгазының дугайында айтырыгны көдүрерге, үстүнде айытканым доктаалдарның үнүп кээр чылдагааны ында. Мээң туружум, бир эвес эрге-дужаалдыглар хоойлу хүндүлеп өөренип албаан шаанда, бөдүүн хамаатылырывыстан хоойлу күүселдезин негеп, кем-херектерни чавырылдырып шыдавас бис.

Каш чижектеп киирип көрейн. 1975 чылда республикага иниитизи-биле 3496 кем-херек үүлгедиишкини бүрүткеттинген, а 1980 чылда 3850. Ол беш чыл иштинде иниитизи-биле 22020 үүлгедиишкиннер болган. 1985 чылда 5386 кем-херек үүлгедиишкини болган болгаш 1975 чылга деңнээрге, 53,4 хуу өскен, а 5 чыл иштинде азы 1980 чылдан эгелээш кем-херек үүлгедин 28405 чедир өскен бооп турар.

1992 чыл эң-не хой кем-херек үүлгедиглериниң чылы бооп төөгүге артып каап болур. Ол чылда 11189 кем-херек үүлгедиин бүрүткээн. Анализээн соолгу 20 чыл иштинде иниити кем-херек үүлгедиишкининиң саны 117.631 чедип турар. Ол дээрге, республиканың назы четкен чонунун 3 кижиниң ийизи кем-херек үүлгеткен бооп турары олдур. Кем-херектиң үүлгедиглери 1995-1996 чылдардан эгелеп, бичин кызырлып олурар. Ол дээрге, эрге-хоойлу органнарының сөөлгү үеде дээштиг ажылдап келгениниң түнели деп санаары чугула.

Бир эвес шиттирген кижилериң саны-биле алыр болза, чыл бүрүде хосталгазын казыдып шиттирген кижилериң саны аажок көвүдеп турар.

Чижээ, 1975-1979 чылдарда иниитизи-биле 11624 кижи хосталгазын казыдып херек эрттирген турган болза, а дараазында 5 чыл иштинде оларның саны 15649 кижи чедир өскен турган. Сөөлгү үеде эдип-чазаар колонияларның сан-хөө талазы-биле баксыраанының чылдагаанындан янзы-бүрү аарыглардан херек эрттирип турарларның аразында өлүп турар кижилериң саны көвүдээн. Үүгле 1997 чылдың январь айда 14 кижи өлген.

Ынчангаш статистика-биле алырга, сөөлгү 25 чылдар иштинде иниитизи-биле 130.178 кижи шиттирген, азы ийи кижиниң бирээзиле шиттирген бооп турар, ооң иштинден 65090 кижи хосталгазын казып шиттиргеш, херекти колонияларга эрттирген бооп турар, азы чурттакчы чоннуң иштинден 4 кижиниң-не бирээзи олуруп чораан бооп турар.

Шак мындыг байдал кижи бүрүзүн дүвүредип турары чайлаш чок дээрзинге чигзиниг турбас. Ынчангаш Президент кижиниң кол сорулгаларының бирээзи болза, республикада кем-херек үүлгедиглери-биле демиселди бирги чергенин кылдыр көөрү чугула. Үүге дээрге, экономиканы быжыглаары, чоннуң иштинде политиктиг байдалды оожум-шөлээн тургузары, корум-чурумну быжыглап, кем-херек-биле демселди күштелдиринден улуг хамааржыр.

Бо айтырыгларны шиитпирлээр сорулганы чедип алыры-биле дараазында хемчеглерни алыры чугула деп санап турар мен.

Бүгү-ле башкарылга органнарының, хой-иниити организацияларының, эрге-хоойлу органнарының күүсениишкинин кем-херектин социал болгаш экономиктиг дазылдарын тып, хоора тыртарынче эвиледдээри.

Корум-чурум быжыглаар талазы-биле хой-иниити киржилгезинин янзы-бүрү хевирлерин өөренип тып турган организастаары.

Республиканың бүгү-ле суурлары, хоорайларынга хоочуннар судтарын тургузуп ажылдадыр.

Чоп ортузунда эрге-хоойлу тайылбырлаар ажылды күштелдирер сорулга-биле тускай хемчеглерни алыр.

Иштики херектер, прокуратура органнарының, Дээди болгаш арбитраж судтарының болгаш өске-даа кем-херек-биле демиселге хамаарылгалыг организацияларның ажылдакчыларынга таарымчалыг ажылдаар байдалды тургузар талазы-биле чогуур хемчеглерни алыр. Оларның материал-техниктиг баазаларын быжыглаар.

Бо бүгү айтырыгларны шиитпирлеп тура, кадрлар белеткээр, быжыглаар айтырыгларны уттуп болбас. Тываның күрүне университединиң чанынга юридиктиг факультет ажыдарын ыяап-ла чедип алыр.

Россия Федерациязының кеземче-чорудулга, кеземче болгаш өске-даа хоойлуларын тыва дыл кырынче очулдургаш, чонга тарадыр хемчегни адыры негеттинин турар. Үүге дээрге, ам бөгүнде тыва дылда юридиктиг литератураның чогундан янзы-бүрү юридиктиг терминнерни аңгы-аңгы ажыглап турарындан орта билдинмес, будулгаазынныг айтырыглар бо-ла тургустунуп кээп турар.

Кем-херектиң республикада деннелин кызырып ап ыыдаптар болзувусса, хосталгазын казып шиттирген кижилериң саны чайгаар кызыырлыр ужурлуг. Ынчан биске эдип-чазаар колонияларның саны эвээжээр, чарыгдал кудулаар ужурлуг.

Ындыг таварылгада бистер херек эрттирип чораан, келген кижилерге мораль болгаш материалдыг деткимчени берип, оларны ынын орукче киирериниге идигни берип болур аргалыг болур бис.

Иниитизи-биле социал политика дугайында чугаалап тура, бир дугаарындала чоннуң социал байдалын бедиткен хемчеглерни алыры чугула. Оларга пенсия, пособиелерни ой-шаанда бээрин, бюджет организацияларының ажылдакчыларынга, башкыларга, эмчилерге акша-шалыңны хожудал чокка бээрин чедип алыр.

Долу болгаш чартык өскүс уругларның хайгааралын шыңгыырадып, оларга күрүне деткимчезин болур-ла шаа-биле бээри болур.

Пенсионерлер болгаш инвалидтерге хоойлу езугаар көрдүнген, а херек кырында боттанмайн турар янзы-бүрү чиигелдеерни чедип алыр.

Бир кол айтырыг ажыл чок кижилерни ажыл-биле хандырар сорулга-биле бүгү хемчеглерни ап турган, ажыл олуттарын тургузар хемчеглерни күрүне-даа, хууда-даа бүдүрүлгелериниң мурнунга тургузуп, херек апарган үеде оларга күрүне деткимчезин көргүзер.

Аныяктар ортузунга кижизидилге ажылын күштелдирип чедип алыр. Үүге дээрге, ажыл чок чорап турар аныяктарның арызындан эвээш эвес кем-херектерни үүлгедип турар.

Бисте шуут аарыг апарган арагалаашкынны соксадыр-биле хоойлуга даянган чогуур дээштиг хемчеглерни дарый алза чогуур деп санап турар мен. Алкоголизмден аараан кижилерни эмнээр дугайында тускай нормативтиг актыларны хүлээп алыры чугула.

Президент кижиниң код сорулгазынга социал-камгалал шугуму-биле үндүрген акшазын үүгле аңаа ажыглаар, өске кандыг-даа сорулга-биле өскээр ажыглаарын болдурбазын хамаарыштырын, тускай күрүне контролюн тургузары чугула.

Экономика болгаш даштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле айтырыгларны бодумнуң соңгулда мурнунда платформамда аңгы бөлүкте көрүп турар мен. Бо үүүлүмге оларны шуптузуп киирер аргам чок болду. Сөөлүнде долузу-биле парлап, тарадыр аңаар мен.

Ынчангаш бөгүнгү Тыва Республиканың чонунуң ышак «Шын» солунун дамчыштыр Силерге бодумнуң хамааты үзел-бодалдарымның чамдыызы-биле таныштырып тура, Президент соңгулдалары эгелей берген соонда, ылаңгыя күрүне эрге-чагырга органнарында база янзы-бүрү культура, спорт организацияларының төлээлекчилери-биле ужуражырга, бо хүннерде кижи бүрүзү демократия болгаш боттарының Конституцияда магадылаан, хосталга болгаш эргелериниң дугайында чугаа чорутпайн, үүгле даарта чурттаар акша-төгериин, албан-дужаалын бодап турары, ол дээш арын-нүүрүн оскунупкаш, акша-төгеррикке ажыы-биле саттынып турарын демдеглевес аргам чок. Бир эвес мындыг байдал моон-даа соңгаар уламчылаар болза, соң даарта көвей акша берген, бай-ыыдалдыг күрүнелерге, кижилерге Тывавысты бүрүү-биле садып-саарыптар байдалдар тыптын, азы езулуг-ла авторитарлыг күрүнеже бирги базымнарны кылып эгелээн эвес бис бе? Чижек кылдыр Тыва күрүне тургустунганындан үш күрүне эрге-чагырга черлериниң парлалга органнары турган «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннар бо хүннерде үүгле чаңгыс Чазактың солуну болу бергени шынныг бе? Үүге чоннуң хой бюджет акшазын чарыгдан турган соңгуп алганы Дээди Хуралдың (Парламентиниң) база Улуг Хуралдың (съездиниң) депутаттары тускай солуну чок болуп турары ол? Ол демократия бе, азы чаңгыс кижиниң тергиндели бе? Боттарынар-ла болап, түнелдерлен үндүрүп көрүңер, хүндүлүг соңгукчулар.

Президент соңгулдаларынга уткуштур

БҮЗҮРЭЭШ ЧАСПААН БИС, АМ-ДАА БҮЗҮРЭЭЛИҢЕР

Амгы Президентивисти соңгуп турган үеде, кордакчылардан чүгле ийи кандидат арткан турда, Мөңгүн-Тайга кожуундан баштайгызының бүзүреттиргени хүлээлгем күүседин, Кызылдан бир эштиг кодээже сургакчылааным шуурганныг хүннерни богүн катап сагынмас аргам чок.

Президентиге кандидатынчаарда Сайыттар Човулелиниң Даргазы Ш. Д. Ооржак Чазак баштыңы албан-хөрээниң аайы-биле Тываның бюджедин камгалаар база баш удур ылавылаттынган тодаргай ылап, программа-даа чокка буу-хаа эгелээн рынноктуң баш мунгаш байдалында республикага аъшчем курлавырын тургузар сорулгалыг Тывадан дашкаар чымыштыг ажыллап чоруп турган. Оон кегешдаа Чазакта хамык ажылынга ол ажаанзырап, берге кышты ажыл эртеринге кодээни мал чеми, одаар үүлбиле хандырар дээш бачым, чай чок чоруп турда, оон намдар-тоогүзүн, соңгулда мурнунуң программазын чаңгыс чер-чурттуларымга таныштырбышаан, орук ара бир шүлүк дөзевилеп алган мен. Бо хүннерде Президентивистиң кандидатуразы ол-ла албан-дужаалга база катап идип үндүртүнгенде, шүлүктүң чамдык одуурларын маңаа көргүзери артык эвес деп бодаар мен.

Төре хөрээ тудуп баштаар
Төлептигни шилип тура,
Төлге-шомга дүжүп чораан
Төлду чону тып-даа адаан.
Аш кес туда дагдынганым
Төре хунаап чижир чай чок.
Төлүнге чем хайган куш дег,
Аъш-чем курлап, чуртту эргээн.
Ол-ла ойде оваадан дээш
Оваа шагда девип үнген
«Ооржак оглу, бектен!» — дээзин,
Ойнап-даа каар чыгыы турду...
...Ынчалза-даа чону—чоорган,
Ыванганым ымзандырбаан:
Амыр эвес адаанчызын
Арыг тиилгош, шүглүп үнген.
Бүгүденин хөңну калган
Бүтпес хааннар ойу эрткен:
Ырак көрүш, угаазылыг
Ыядыг эр чон аразында!
Ширээден ол белен кежик,
Чиик хүнду суваглаваан.
Ылы кежээ байбаңнар дег,
Дыыважан-даа аазаваан.
«Даартагы чаг орнунга ам
Болүүн өкпе дээре» шагда,
Дайнам-даа бол, тыпкан кежиин
Богүн Тывам думчук чарган.
Амырга-моос өртек-үнс,
«Акша хаанга» кызамдаткан
Күжүр чоп дээш бар, чокту
куруг ийи Доскаар чуглуп
орган. Иштиг Доскаар кынгыравайн, кылаш-биле, ийибирлеп базып орда, ишти куруу шимээн-дааштыг, орук дургаар доозунналдыр, опацайндыр халдып орган. Ол хос Доскаар дааштыг-даа бол, ооң хөрээ бирээзи дег, улуг эвес!». Шериг-оол Дизижиковичиниң программазы коя сөс чогу, ажыл-херекчизи, шиитпирлиг-биле өскелериниң ылгалып турган. Программазының колкол угланыышкыннарын ол шынзыдын шыдаан деп, ам чугаалап болур.

Президентиге амгы кандидаттарның чамдыктары эткен Советтер, Дума соңгулдаларынга киришкеш кажараан, арга-дуржулгалыг, биске таныш кижилер-дир. Ынчангаш олар программаларын эрте чарлавайн, оваарымчалыг хеделин турарын база билип болур. Президениң Кызыл-Хая суурже дорт орукту тудуп эгелээни —бо бүгү Президентиниң болгаш Чазактың киржилгези-биле боттанып аргалыг болганын айтырга-ла четчир. Ыдыктыг Мөңгүн-Хайыраканны долгандыр чамдык кадыкшылга ужур-дузалыг черлер «Убса-Нур» заповедниктиң бир кезээ апарганын база ол хемчеглерге хамаарыштырар апаар. Кожаларывыс Бай-Тайганың Тапсы, Өвүрнүң Кызыл-Тей суурларын ниити электри четкизинде кошканы, Торгалыгны кежир кыска хуусаада чаа көвүрүгү тутканы, Тожуже кышкы оруктун бар чоруурыышкаш, хары угда мындыг улуг хемчээлдиг ажылдар база-ла амгы Президентивис Ооржактын үезинде боттанып турарын кижи бүрүзү көрүп, дыннап турар. Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның чылыг, чырык айтыг

Бүзүреттиргениң сактыышкыны

эгелээн. Ынчаарда бүзүредип турарым кижиниң чайшөлээни-даа чок, «мен чүгле ак сеткилдиг чижишкин дээш мен»—деп медеглел-биле кожууннарже үнген, чон-биле планнаттынган ужуражылгазын, ооң иштинде мөңгүнтайгажылар-биле доозуп четтикпээн, ынчалза-даа оол байдалын соңгукчулар билген, хомудаваан-даа ийик. Ол каяа-даа ажыл-хөрээнин үре-түнелдин, программазының боттуу-биле бүзүрелдиг тиилелгени чедип ап ыыдаан. Бо удаада президентиге кандидат соңгулда мурнунуң демиселинче, мурнуку дег, эктинде аар үүрге-чүктешкизи-биле кирип турар, паолалгада чамдык деткикчилериниң аңаа берген үнелелиндeн алырга, ооң кажаа дыштанып, чемненип четтигип турарын кайган, бижин турарында, бичии-даа хооредишкин чок. Ол дээрге, кайтамчык ажылгыр кижиниң бүдүжү-дүр.

Тывага баштайгы президент соңгулдаларының бүдүүзүнде ол албан-дужаалга кордакчыларның платформалары аазаашкыннар-биле байлак, ыыт-шимээнниг турганын соңгукчулар утпаан боор. Ол үеде сагыжымга И. А. Крыловтуң бир баснязында мындыг одуурлар келгеп ийик: «Арагалыг, анаа тиниң албан-дужаалынга ийиги хуусаада катап деп-шиттирген Ш. Д. Ооржак, баштайгы дег, ажылынга чардыккаш, база-ла далашпайн тур ышкаш. «Оожум чораан черин алыр» деп чугаавыстың алыс сүүзүнү мында-даа болуп чадавас. Ооң республика, чурт иштинге, даштыкы-даа харылзаалар талазы-биле ажылчорудулгазы сөс эвес, херек кырында дириг үүле-херектер-биле долдунганын «1992-1996 чылдарда реформаларны чорудар талазы-биле кылдынган хемчеглер дугайында Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Чазааның Күрүне илеткелиндeн-даа» көрүп тур бис. Ында ооң үндезилээн кол-кол түнелдери соңгулда мурнунда программазының бир кезээ деп үнелезиринге төлептиг. Ооң иштинде мөңгүнтайгажыларның ажыл төлевирин Тываның шак-ла ындыг дошкун агаар-бойдустуг кыдыглары-биле дөмей, Кыдыкы Соңгу үүктүң деннелинге доктаалдың турганы, Кызыл—Мугур-Аксы аразының ужар үүл хөлезинин ой-тап хемчээлде тутпушаан турары, Хандагайты — Мугур-Аксы орук тудуун, кожуун төвүнде ийи катт эмнелге бажыңын ажыглалда киргени, Мөген-Бүренрын, күрүне саңындан а амыдыраап турар акша-м гүнүвүстү шиитпирлээриге Шериг-оол Дизижиковичиниң үндүрүп турар күженишкиннерин кым-даа хөрлей бербес боор.

Ам Тываның президентизинин албан-дужаалынга кордакчылар болуп тур кандидаттар боттарының шыдал-быразын шенежип, чижири чоп болбайн аан. Ынчалза-даа, амгы Президентивис эгелээн хөрээн эчизинге чедиреринге, ону ол-ла албан-хүлээлгезинге ийиги хуусаада катап соңгуу Россияның Президентизин соңгаанывыстан бине эвес ужур-дузалыг деп бодаар мен. Үүге дизе, күрүне удуртурунга чогуур арга-дуржулганы ол мөөннеп алган. Европаның, Азияның, Чоокку төөн үүктүң чамдык чурттары-биле садыг-экономиктиг, культурлуг харылзааларны тударының хынын тыва берген, чугула керээ, дугуржулдаларны чарган-даа кижи болгай. Оларның түнелин [illegible] эргежыктарынга бүр[illegible] дүүжүп турар. Анаа [illegible] бүзүрээш, часпаан бис[illegible]ги хуусаада база бүзү[illegible]цер деп үвени боттуу[illegible]үнелел билир соңгукчу[illegible]рүзүн кыйгырып тур мен!

Салчак МОЛДУРГА.

КОЛ ЭГЕЛЕКЧИ — ПРОФЭВИЛЕЛДЕР

Тыва Республиканың Профэвилелдер човулелиниң хуралдаар залынга «1996 чылда үш таланың Дугуржулгазының күүселдезиниң түнелдериниң болгаш 1997 чылда аңаа оскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында» деп айтырыглыг хурал болуп эткен. Аңаа профэвилелдер рескомнарының удуртукчулары, профком даргалары болгаш өске-даа актив киришкен.

Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Баштыңы Ш. Д. Ооржак, оралакчы президент, үш таланың Дугуржулга комиссиязының ажылының таарыштырыкчызы А. А. Мельников, ТР-ниң Чазак кежигүннери ол хуралдың ажылынга киришкен.

1996 чыл болза, Россияның профэвилелдериниң ол ышкаш Тыва Республиканың профэвилелдериниң, иниитилелге ролюн болгаш туружун тодаратқан чыл болган. Ылаңгыя, «Профессионал эвилелдер, оларның эргелери болгаш ажыл-чорудулгазының магадылалдары» деп хоойлуну хүлээп алганы улуг ужур-дузалыг болганын демдеглээр аңаар. Ол хоойлуда болза, Чазакка тус чер эрге-чагыргаларынга болгаш ажыл берикчилеринге даандырып турар чамдык үүлдерни киргени биске улуг ужур-дузалыг. Бистиң эргелеривисче хоойлужудулга болгаш күүсекчи эрге-чагыргаларның талазындан киржир чорукту ол хоойлу соксаткан, прфэвилел активчилериниң эргелерин ол камгалап турар—деп, ТР-нин Профэвилелдер човулелинич даргазы Ш. П. Куулар хуралды ажыдып тура чугаалаан.

«Профэвилелдер дугайында» чаа хоойлу ажыл-агый удуртукчуларын болгаш күүсекчи эрге-чагыргаларның удуртукчуларын ажыл-чорудулганы профэвилелдер-биле кады чорударын сүмелеп турар, ону ынчаар чорудуулаа турарын, республиканың профэвилелдер човулели-биле, ажыл берикчилери-биле болгаш ТР-ниң Чазаа-биле үш таланың комиссиязының хуралдарын эрттирип турарын ол чугаалаан.

ТР-ниң Күш-ажыл болгаш чонну ажылга таарыштыр тургузар яамының сайыдының бирги оралакчызы С. В. Аракчаа хуралга илеткел кылган. Үш таланың комиссиязының талазы-биле ажылды каш чыл улаштыр чорудуп турарын, а соолгу ычдыг Дугуржулганы 1996 чылдың март айла чарганын ол чугаалааш, коллективтиг 397 керээлериниң чардынгаанын демдеглээн. Ылаңгыя, Кызыл, Каа-Хем болгаш оске-даа кожууннарның удуртукчулары ол керээлерни чарар талазы-биле идепкейлиг ажылдап турарын ол чугаалаан. Ол ышкаш республиканың саң-хөө талазы-биле байдалын чогумчудар талазы-биле ТР-ниң Чазаа хой ажылдарны чорудуп тварын, ажылы таарымча чок байдалдарга турган алгы заводун, «Каа-Хем» разрезин болгаш оске-даа чамдык будүрүлгелерни даштындан удуртур аргаже киирип турган, ында багай эвес түнелди чедип алган. Ол ышкаш электри болгаш чылыг энергиязы-биле хандырылгаа бергедээшкиннерни ажыл эткен.

Ажыл чок чорук республикада чылда 3,6 хуу улгаткан. Ынчалза-даа ажылчыннарны массалыы-биле ажыллан үндүрер чоруктарны ажыл берикчилери болдурбаан. Ол ышкаш ажыл берикчилери 300 ажыг кижиге ажылдаар черлерни бөгөн дээрзин С. Б. Аракчаа демдеглээн.

ТР-ниң Профэвилелдер човулелиниң талазындан илеткелли дарганың оралакчызы Г. Н. Тутынина кылган. Үш таланың Дугуржулгазының кол эргелекчизи профэвилелдер болганын ол чугаалааш, кайы-даа тала бодунуң хүлээлгелерин багай эвес күүседип турарынга доктаагаан. Ниитизи-биле ол дугуржулгада кордүнген 20 хемчеглериниң үүгле чаңгызы күүсеттинмээн. Чоннуң ажылга таарыштыр тургузар талазы-биле ажылды профэвилелдер база чорудуп турар. Будүрүлге хемчээлиниң батканындан ылаңгыя, тудугда, автотранспортта, чуртталга-коммунал ажылагыйында улуг эвес-даа болза, кызыылда болгулаан.

"Республикада ортумак шалың—150 муң рубль. Ынчалза-даа чамдык будүрүлгелерде, ылаңгыя, «Каа-Хем» разрезте, шалың 2 млн. рубль чедип турар, а Россияда ол адырның ажылдакчыларының шалыңы 1,5 млн. рубль болгай.

Уругларның чайгы дыштанылгазынче профэвилелдер улуг кичээнгейни угландырганын, дөрт уругнуң бирээзи-ле лагерьлерге халас дыштанганын Г. Н. Тутынина чугаалаан.

Чазакка болгаш кожууннарның чагырга даргаларынга сүме кылдыр чамдык чүүлдерни дугуржулгага киирерин профэвилелдер сапап турарын илеткелчи чугаалаан. Оларга чарыгдаттынар ужурлуг акша-тогеррикти үүгле ол сорулгага ажыглаары, ажыл берикчилеринге сүмелер, «Хоочуннар дугайында» хоойлуну боттандырары болгаш оске-даа чүүлдер кирип турар.

Ол-ла хуралга «Чурттаар бажың-балгат» септелгеге ажыглал будүрүлгениң профком даргазы Д. Е. Патрика, ооредилге ажылдакчыларының хоорайда профэвилел комитединиң даргазы В. Ф. Ковалев, «Чедер» курорттуң директору С. С. Ондар, кадык камгалал ажылдакчыларының профэвилел рескомунуң даргазы Е. В. Черногривов, күрүне албан черлериниң профэвилел рескомунуң даргазы К. Х. Шавыраа олар санал берип, профэвилелдерниң ол адырларында бергелерге, чедир кылдынмаан ажылдарга, моон соңгааргы сорулгаларга доктааганнар.

Республикада акша-тогеррик айтырыының талазы-биле байдалдың дугайын ол хуралга ТР-ниң сан-хөө сайыды М. К. Нурзат чугаалап берген. 1995 чылдың декабрь айда Тывага бээр трансферт акшазы 385 млрд. рубль деп чаңгыс сан адаттынып турган, а херек акшаның түүү —923 млрд. рубль болгай дээрзин Мария Кыргызовна чугаалаан. ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржактың кызымак, туруштуг чорудуп келген ажылының түнелинде 604 млрд. рубльди республика алган. Берге байдалдарның түнелинде шалың акшазы чогуур үезинде үнмейн турганы ол. Богүн шалыңга оревис—ноябрь, декабрь, январь айларны арткан. Өскүс уругларга, студентилерге төлээр акшаны январьда бүрүн төлекенин сайыт чугаалады.

Хуралга ТР-ниң Президентизи — Чазак Баштыңы Ш. Д. Ооржак чүве чугаалааш, профэвилел ажылдакчыларының аңаа көргүзүп турар деткимчези дээш, өөрүп четтиргенин илередип, аңаа илеткелдерниң боттшүгүмчүлекчи өзу-биле кылдынганын демдеглээн. А дугуржулгага немелделер, оскерилгелер киирер дугайында саналыңарны Чазакче киириңер, Чазак кежигүннери ону ооренип көргеш, сайгарар болгай дээрзин Шериг-оол Дизижикович чугаалаан.

Колдуунда-ла хурал санында «бо берге үеде» деп сөстерни дыңнаар-дыр бис, а херек кырында ол үе колдуунда эрткен. А берге чүве —чүгле акша-тогеррикти чогунда дээрзин Президент демдеглээн. Ол ышкаш, азырадыкчы хооннерниң тыптын турары — продукция будүрүп үндүрбейн, акшаны алыйн дээн күзелдерниң бары кончуг шын эвес дээрзин Чазак Баштыңы чугаазынга айыткан.

Чонну ажыл-биле хандырарының айтырыы — белен эвес айтырыгларның бирээзи. Ынчалза-даа ажылдаар черлерни немей белеткээр талазы-биле ажылдар база чоруттунуп турар. 1992 чылда 482 будүрүлге ажылдап турган болза, ам бо хүннерде 11 муң юридиктиг эргелиг албан черлери ажылдап турар-дыр. Ында 30 муң ажыг кижи ажылдап турар Кызыл хоорайда хууда 22 хлеб быжырар черлер ажылдап турар. А ниити республикада хлеб быжырар 122 хуу пекарнялар бар, ында 700 ажыг кижи ажылдап турар. А хүнде 10-30 чедир тонна хөмүр-дашты олап турар карылгалыг ажылдыг будүрүлгелер-даа, инектен-не хүнде 100-200 грамм сүг саап алыр сүт-бараан фермалары-даа биске турбас ужурлуг дээрзин Ш. Д. Ооржак чугаалаан.

Үш таланың комиссиязының ажылының таарыштырыкчызы, ТР-ниң оралакчы президентизи А. А. Мельников аңаа чүве чугаалааш, хуралга айытканын чүүлдерни, ол ышкаш четпестерни дарый эдер дээш ажылдарны чорударының чугулазын демдеглээн.

Маадыр-оол КАЛЧАН.

Үндүрүг полициязы

ХООЙЛУ ЁЗУГААР КОГАРАЛДЫ ЭГИТКЕН

Үндүрүг полициязының федералдыг албанының Тыва Республикада эргелели РФ-тиң экономиктиг айыыл чок чоруун хандырар күштериң кезээнче кирип турар болганда, 1996 чылда кол күженишкиннерни эрге-хоойлу камгалаар ажылдарже база мөөңнээн. Ол ажылдарга үндүрүг талазы-биле кемхерек үүлгедиишкиннерин болгаш хоойлу үрээшкиннерин илередип, тып, ону баш удур болдурбас талазы-биле ук албан чери элээн ажылдарны кылып чоруткан.

Ынчангаш үндүрүг полициязының ажыл-херээн, үндүрүглер талазы-биле байдал кандыг болуп турарын РФ-тиң Үндүрүг полициязының федералдыг албанының Тыва Республикада эргелелдиң медээ-аналитиктиг болуктуң начальнигни В. Э. Кара-Салдан чугаалап бээрин дилээн мен:

— ТР-ниң Конституциязының 60-гы үүлүнде Хоойлу ёзугаар тургустунган үндүрүглерни хамааты кижи бүрүзү толээр хүлээлгелиг деп айыткан. Ынчалза-даа хүлээлгезин күүсетпейн, аңаа чагыртпайн турар хамааттарны чок деп болбас.

Үндүрүг полициязының эргелели республиканың үндүрүг болгаш эрге-хоойлу камгалаар органнары-биле кады чоруткан оперативтиг-дилээшкин, хыналда болгаш оске-даа хемчеглериниң түңнелинде, 1 муң 100 үндүрүг талазы-биле хоойлу-дүрүм үрээшкиннерин база кем-херек үүлгедиишкиннерин илереткен. Оларның иштинде чүгле полицияның киржилгези-биле чоруткан документалдыг хыналдаларның түңнелинде, үндүрүг талазы-биле хоойлу үрээшкиннериниң 50 хевири илереттинген. Оларның 42-зи ортумак болгаш кончуг улуг хемчээлдиг үүлгедиглер болган. Торгаал хемчеглери-биле катай санаарга аңгы-аңгы деннелдиң бюджеттеринче 11 млрд. 265 млн. рубльди немей санаан. Ол сан-чурагай эрткен чылдың түннелинден 2,1 катап хөй болган. Хыналда бүрүзүнден-не ортумаа-биле 225 млн. рубльди бюджетче немей санаан. Республиканың кожууннарында болгаш хоорайларында массалыг хыналдалар, рейдилер үезинде үндүрүг инспекциязына өй-шаанда учетка турбайн орулга ап турган 290 кижини илереткен. Административтиг хемчеглериң түңнелинде, күрүне бюджединче 2 млрд. рубльди киирген.

Үндүрүг дүрүмүнүң хажыдыышкыннарынын янзы-бүү хевирлерин анализтеп турар бис. Кылган ажылдан ол көөрге, оон чамдык чылдаганнары мындыг боор турар: экономиктиг рынокче шилчилге үезинде ажылагыйларның харылаалары-ның база толежилгезинин баксыраанының түңнелинде, эрге-хоойлу, үндүрүглер хоойлу-дүрүмүн чедир билбес сайгарлыкчы хамаатыларның, чаа юридиктиг бүдүрүлгелериң (үндүрүг толекчилериниң) санының өзүп, турары, ындыг үндүрүг толекчилери-биле полиция ажылдакчылары 270 удаа профилактиктиг чугааларны чоруткан. Чамдык үндүрүг толекчилери (удуртукчулар, бухгалтерлер) хоойлу-дүрүмни билир-даа болза, ону ожегээр хажыдар, азы үндүрүг толээринден шуут ойталаарлар база бар боор-дур.

Үндүрүг толеверин каржызы-биле хажыдары дээрге-ле, бюджеттен амыдыран турар (башкылар, эмчилер, эртем, культура, шериг ажылдакчылары...) чонну, пенсионерлерни, инвалидтерни, студентилерни үе-шаанда акшаландырар арганы дүй шаап турар үүлгедиг-дир дел-билзе эки.

1996 чылдың апрель айында эргелелге чаа, истелге база үезинде үндүрүгнү чедир толевээннерге хемчег онаар салбыр ажыттынган. Ол салбырның ажыттынганының чылдагааны, тус чернин, федералдыг бюджеттерже бүдүрүлгелериң база бот-сайгарлыкчы кижилернин үезинде толевейн турар үндүрүглериниң көвүдээнинден болуп турар. 1996 чылдың январь 1-ни алгаш көөр болза, чедир толеттинмөөн үндүрүглериң түңү 12 млрд рубль боор турган болгаш, ай санында ол өзүп турган.

Полицияның тускай салбыры өске киллистер-биле катай үндүрүүн толевес сорулга-биле үндүрүг инспекциязындан чаштының, оон дезип турган 63 бүдүрүлгени, 162 хамаатыны тодарадып тыткан. Үндүрүг органнарының хоойлу ёзугаар негелделерин күүсетпээни дээш бир хамаатыга хамаарыштыр кеземче херээн оттуруп, истелгени дооскаш, судче дамчыткан. Үндүрүг полициязының эргелелинге инспекциядан үндүрүг толевейн турар организацияларның ончүү-хореңгизин хавырар дугайында 131 доктаал кирген. Хыналданың түңнелинде, 8 млрд. 587 млн. рубльди күрүне бюджединче шилчиткен. Амгы үеде үндүрүгнү үезинде чедир толевээн 72 бүдүрүлгеге эт-хөреңги чарыгдаарын хоругдаар административтиг хемчеглер алдынган. Үндүрүг органнары бүдүрүлгелериң болгаш сайгарлыкчыларның күрүнеге үндүрүг өрезин кызырары-биле улуг ажылды чоруткан-ының түңнелинде, бюджеттче 55 млрд. 117 млн. рубльди шилчиткен.

1995 чылдың декабрь 17-де РФ-тиң Президентизи «Россия Федерациязының Үндүрүг полициязының федералдыг органнарының дугайында» Хоойлуга болгаш «РСФСР-ниң кеземче чоруулга кодекизинге оскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында» Федералдыг Хоойлуга ат салган. Ук хоойлулар ёзугаар, Үндүрүг полициязының федералдыг албанының эргe-байдалы оскерилген болгаш Үндүрүг полициязынга баштайгы истелгени болгаш суд-экономиктиг документилерниң шинчилели-биле холбашкан криминалдыг экспертизаларны чорудар эргелери берген. Бо хоойлуларның күштүг болуп эгелээни—үндүрүг полициязының федералдыг органнарынга боттарының мөңнунда салдынган сорулгаларын чедиишкинниг күүседиринге улуг идиг болган.

1996 чылда эргелелдиң истекчилери Россия Федерациязының Кеземче Хоойлузунда көрдүнген үндүрүг талазы-биле кем-херек үүлгедиглериниң демдектери бар барымдааларның талазы-биле кеземче чорудулгазының чурумун ёзугаар 61 материалдарны көргеш, агартыр үндезиннерлиг болганы-биле, 50 материалга херек оттурарындан ойталаан. Ынчалза-даа, 197 млн. рубль чедирген когаралды бюджетте эгиткен. 11 кеземче херээн оттурган болгаш 10-ун судче дамчыткан. Ол херектерде 17 кижи буруудатырыг турар, оларның 2-зи кеземче яла-харыысалгазынга онаашканнар. Истелгени чоруун турар үезинде 287 млн. рубль түңнүг когаралды күрүнеге эгиткен.

Чечек ДОНГАК
чугаалашкан.

СТУДЕНТИЛЕРЖЕ ЭЭ КӨРНҮР

Республика иштинде өөренип турар студентилерге ачы-дуза чедирилгезин чогуур деннелге организастап эрттириериң талазы-биле Бай-Тайга кожуун чагыргазы эрткен чылдың тончүзүнде доктаалды үндүргеш, 7 кижи составтыг комиссияны тургускан.

Ук доктаал канчаар күүсеттингенин чоокта чаа кожуун чагыргазы чугаалашкан.

Бо талазы-биле орта чүве чугаалаан Саида Долаан, Урана Допул, Чимисмаа Кашпык-оол, Михаил Сарыглар олар Кызыл-Даг биле Шуй сумулары эки болган деп үнелээннер. Чагырга даргалары Лидия Кочаа болгаш Ким Ооржак. Олар студентилерге эът болгаш өскелаа аъш-чем аймаан хомудал чокка бергеннер. Тээли, Ээр-Хавак суму чагыргалары айыткан хүнүнде бадып чадааш, дараазында хүнде Кызылга четкен. Орай кежээ студентилерге ужурашкан ат чодуп, соок кудумчуга, даштыгаа келген студент бүрүзүнге 2 кг хире борбак эът берген. Оларга байыр чедирип, чүве чугаалаан кижи-даа чок болган. Тээли, Ээр-Хавак суму чагыргаларының төлөөлекчилери ол соортуп чедирген эъдиниң чамдыызын дедир эккеп, ыракка ыядынчыг, чоокка чованчыг, арын-нүүр чок чүве кылган. Үстүнде адаанным эштер ол дугайында чидин болгаш дорту-биле шүүгмүүлеп чугаалааннаа. Бир студентиге 2 кг эът чедирип бээр дээш хөй акшатөгерик чарып, кыыр-чаар материал хораткан ажыы бар бе, ынчаш? Чедирген эъдин дедир үүге эккел чытканнарыл? Келген студентилерге үлепкен болза, үүзү канчаан баар турганыл?

Шуй, Кызыл-Даг, Бай-Тал суму чагыргалары 2 студентиге-ле 1 хөй эъдин, далган, рис, үс-саржаг, конфет-пряниктен эгелээш үлеп бээрге, олары улуг кара сумкаларын долдур тырааш, хойларын шанактарынга сөортүп алгаш, өөрүшкү-маңнайлыг тарап чанганнар. Ол-дур, эки болгаш кижилер дээш ёзулуг сагыш-чован чоруур даргалар ындыг болур ужуруг. Кара-Хөл суму чагыргазы шуут барбаан боор турар. «Машина үрелген» деп ,мегелел каан. Моон мурнунда база ынчаар мегелээн. Оларның арын-нүүрү кайдал?

Салчак САРЫГ-ООЛ.
Бай-Тайга кожуун.

Туберкулезка удур дуза болгаш чурттакчы чонну туберкулезтан камгалаар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Тыва Республиканың Дээди Хуралы 1996 чылдың декабрь 3-те хүлээп алган.

Бо хоойлу Тыва Республиканың чурттакчы чонунга туберкулезка удур дуза көргүзериниң болгаш чурттакчы чонну туберкулезтан камгалаарының эрге-хоойлу үүдезинин тодарадып турар, кадыын камгалаар талазы-биле хамаатыларның эргелерин боттандырарынче, чурттакчы чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруунга эргежок чугула байдалды республикага тургузарынга угланган.

1 үүл. Туберкулезка удур дуза болгаш чурттакчы чонну туберкулезтан камгалаар дугайында Тыва Республиканың хоойлужудулгазы

Туберкулезка удур дуза болгаш чурттакчы чонну туберкулезтан камгалаар дугайында Тыва Республиканың хоойлужудулгазы Тыва Республиканың база Россия Федерациязының Конституцияларындан, «Хамаатыларның кадыын камгалаар дугайында» Россия Федерациязының хоойлузундан, «Чурттакчы чоннуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруунуң дугайында» Россия Федерациязының хоойлузундан «Чурттакчы чоннуң кадыын камгалаар дугайында», «Вакцина профилактиказының дугайында» Тыва Республиканың хоойлуларындан, а ол ышкаш оларның-биле дүүштүр Тыва Республиканың хүлээп ап турары хоойлуларындан болгаш нормативтиг өске-даа эрге-хоойлу актыларындан тургустунар.

2 үүл. Туберкулезка удур дуза чедирериниң база чурттакчы чонну туберкулезтан камгалаарын эрге-хоойлу талазы-биле таарыштырары болгаш принциптери

1. Тыва Республиканың чурттакчы чонунга туберкулезка удур дуза чедирерин база туберкулезтан камгалаарын организастаарын Тыва Республиканың Чазааның бадылаары, ону боттандырып чоруларынга сонуургалдыг бүгү-ле албан черлериниң болгаш ведомстволарның киржирин көрүп турар узун хуусаалыг комплекстиг программага үндезилээш, боттандырар.

2. Тыва Республиканың чурттакчы чонунга туберкулезка удур дуза чедирерин болгаш туберкулезтан камгалаарын халас, ниитиге болдунар эптиг база деп аргаларның принциптеринге боттандырар.

3 үүл. Туберкулезка удур дузаны организастаары

1. Тыва Республикада туберкулезка удур дузаны бүгү-ле эмнелге-профилактика албан черлери база күрүненің санитар-эпидемиология хайгааралының органнары боттандырар.

Күрүненің санитар-эпидемиология хайгааралының органнары бодунуң ажыл-чорудулгазын Россия Федерациязының «Санитар-эпидемиологтуг чаагай чорук дугайында» хоойлузу-биле доктааткан чурум ёзугаар боттандырар.

2. Ниити эмнелге четкизиниң эмнелге-профилактика албан черлери:

— чурттакчы чоннуң профилактиктиг флюорографтыг шинчилгелерин;

— туберкулин хыналдаларын кылырын;

— туберкулезка удур тарыышкыннарны чорударын боттандырар.

3. «Тываның «Фтизиатрия» республика каттыжыышкыны база Тыва Республиканың кожууннарының болгаш хоорайларының туберкулезка удур албан черлери:

— Тыва Республиканың чурттакчы чонунга туберкулезка удур дуза чедирерин талазы-биле организас-методиктиг удуртулганы:

— туберкулез аарааның байдалын сайгарып көөр болгаш моон соңгаар кандыг болурун баш бурунгаар тодарадырын;

— туберкулезтуң эндемиязының шимчээшкинин контрольдаарын;

— туберкулезка удур профилактиктиг хемчеглерни эрттирер талазы-биле эмнелге-профилактиктиг албан черлериниң ажылынга эксперт үнелелин кылырын;

— аарыг улусту сүме бээри-биле хүлээп алырын, аарыгны тодарадып, аңгылаарын, быжыглаан болуп улусту эмнээрин болгаш диспансер хайгааралын хандырар.

4 үүл. Туберкулезка удур дузаны акшаландырары

1. Туберкулезка удур республика болгаш муниципалитет албан черлерин республика база тус чер бюджеттеринден акшаландырар.

Көрдүнген акша-хөреңгилерни чогуур бюджеттерге аңгы көзенек-биле айтыр.

2. Туберкулезка удур албан черлериниң ведомстволарның медицина албаны-биле, а ол ышкаш камгаладылга компаниялары-биле кады ажылын керээге үндезилеп чорудар.

5 үүл. Туберкулезтан аараан улустуң эргелери

Туберкулезтан аараан бүгү улус:

— кижиниң толептиг чоруун куду көөрүн болдурбас, хүндүткелге болгаш чаагай сеткилге;

— боттарының эргелериниң база оларда бар аарыгның байдалының болгаш эмнээрибиле ажыглап турар арганың дугайында медээ алыр;

— шинчидеринге болгаш эмнедиринге эргежок херек үеде эмнелгеге чыда эмнедир;

— эмнедириниң бүгү-ле хевирлеринге, ооң иштинде тускайжыттынган санаторийлерге, эмнелгеге хүндүс чыда база эмнелгеге анаа барыдаа эмнедир эргелиг.

2. Ниити чурталга бажыңнарында болгаш хөй чурттакчылыг квартираларда чурттап турар улустуң аразында туберкулез аарының халдавырлыг хевирлерин тып илереткенде, тус чернин бот-башкарылга органнары, ончүүнүң бүгү-ле хевирлериниң организациялары, албан черлери болгаш бүдүрүлгелери амгы күштүг хоойлужудулга ёзугаар аңгы чурталга шолу-биле оларга бирги ээлчегде бээр.

3. Туберкулезтан аараан уруглар школа назыны четпээннериң тускайжыттынган база школа болгаш санаторий-кадыкшылга албан черлеринге оларны ээлчег чокка хүлээп алыр кылдыр эргелиг.

4. Туберкулезтан аараанар, а ол ышкаш оларны үдеп чоруур улус тус чер бюджединиң күсели-биле республиканың туберкулезка удур тускайжыттынган эмнелге болгаш санаторий албан черлеринге чылда бир катап халас чоруур эргелиг.

6 үүл. Туберкулезтан аараан улустуң хүлээлгелери

Тыва Республикада туберкулезтан аараан улус:

— чурттап турар черинге, хой-ниитинге транспортун ажыглап турган, хой-ниити черлеринге база ажыл-албанынга чурум-сагылганын санитар-арыг-шевер дүрүмүн сагыыр;

— эмнелгеге барыр, азы чыдын аңаа доктаамал турган база санаторийге эмнедириниң чурумунун, амыдыралга сагылга-чурум талазы-биле эмчиниң сүмелерин ыңгыы сагып, ону барымдаалаар;

эмчиниң келдиргени-биле туберкулезка удур албан черинге ой-шаанда баар;

— бодунуң ог-бүлезинин кежигүннери, кожалары туберкулезтан аарыг бээриден камгалаар, чурттап турар черлеринге эпидемияга удур база санитар-кадыкшылга хемчеглерин чорударынга шаптыктавас;

— чурттаары-биле чаа доктаамал черинге келгеш, учетка турып алыры-биле туберкулез албан черинге 10 хонук хуусаада баар хүлээлгелиг.

7 үүл. Чурттакчы чонну туберкулезтан камгалаары

1. Долгандыр турар улуска туберкулез халдадыптар айыылдыг улусту амгы күштүг нормативтиг актылар-биле ат-даңзызын тодаракан мергежилдерге болгаш албан-дужаалдарга ажылга киирбес.

Күрүне эрге-чагыргазының тус чер бот-башкарылгазының органнары, ончүүнүң бүгү-ле хевирлериниң албан черлериниң, бүдүрүлгелериниң база организацияларның удуртукчулары туберкулезтуң халдавырлыг хевирлериниң аарыг улусту амгы күштүг хоойлужудулга-биле ёзугаар аңгы чурталга шолу-биле хандырар.

2. Тыва Республикада туберкулезтуң халдавырлыг хевирлери-биле аарыг улуска медицинаның (госпитальга чыттырар, аңгылаар, эмнээр база хайгааараар) дузазын чедирер ужурлуг албан черлери Тыва Республиканың кадык камгалал эргелелиниң органының база күрүненің санэпидхайгаарал органының доктаадыры хаалгыг хевириниң стационарының хүн чуруму-биле ажылдаар ужурлуг.

3. Тыва Республиканың девискээринде турар эдип чазаар күш-ажыл албан черлериниң удуртукчулары истелге изоляторунда чыдар кижиниң туберкулезтан аарыг бергенин илередип тодаратканының дугайында, туберкулезтуң халдавырлыг хевири-биле аараан кижини хосталгазын казыткаш турар черинден хостаан дугайында ооң чурттап турар черинің аайы-биле кадык камгалал органынга дыннадыр хүлээлгелиг. Ооң туберкулезтан аарып турарының дугайын ону хостаанының дугайында шынзылгазынга демдеглеп айтып каар.

8 үүл. Туберкулезтуң халдавырының нептерээнин кызыгаарлаар талазы-биле хемчеглер.

1. Чаа торуттунген уруглардың, элээдилериниң болгаш улуг улустуң туберкулезка удур вакцинациязы (тарылга) база ревакцинациязы) катап тарыыры) ыяап-ла албан болур болгаш, ооң түннелдери-биле тарып эмнээр. Туберкулезка удур вакцинацияның база ревакцинацияның хуусааларын Россия Федерациязының Кадык камгалал яамызының база Тыва Республиканың Кадык камгалал, эм болгаш техниктиг хандырылга яамызының нормативтиг актылары-биле доктаадын тургузар.

2. Уругларның туберкулезка удур профилактиктиг шинчилгелерин мантуга туберкулин хыналдазын кылыр арга-биле чыл санында (коргүүзүглер аайы-биле —чылда 2 катап) чорудар.

3. Чурттакчы чонну флюорографтыг арга-биле 12 харлыындан эгелээш, чылда бир катап шинчиир.

4. Флюорографтыг шинчилелге:

— ончүүнүң бүгү-ле хевирлериниң чогуур чамдык бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының ажылдакчылары, а ол ышкаш амгы күштүг нормативтиг актылар-биле сан-даңзызын тодаратканы мергежилдерде хууда күш-ажыл кылын турар улус;

— ат-даңзызын нормативтиг актылар-биле тодаратканы, чурттакчы чоннуң туберкулезтан аарып болур эң-не ондактыг кезээ;

— эмчи дуазазы дилеп, поликлиникаларга болгаш чыттырып алгаш эмнээр эмнелгелерге келген улус;

— күш-ажыл хоойлужудулгазының актыларынга дүүштүр даңзы ёзугаар ажылга кирип турар улус:

— дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринче кирип турар улус:

— шериге келдириишкич назыны четпээн ооллар;

— доктаамал азы түр чурттаары-биле Тыва Республикага келген эмигранты-лар, дезип келгеннер болгаш көжүп кээр ужурга таварышканнар;

— хуваалда-хүлээп алыр черлерге эккелген, тодаргай чурттаар чери чок улус;

— ИХЯ-ның улусту тудуп, түр суп каар изоляторларында болгаш истелге изоляторларында турар улус чылда бир катаптан эвээш эвес ыяап-ла кирер.

9 үүл. Хуу улустуң болгаш юридиктиг албан черлериниң харыысалгазы

1. Тыва Республиканың туберкулезка удур албан черлеринде учетта турар, туберкулезтуң халдавырлыг хевирлери-биле аарыг улус бо Хоойлунуң 6-гы үүлүнде көрдүнген хүлээлгелериниң күүседиринден ожегээр ойталааны дээш, административтиг хоойлу-дүрүм үрээшкиннериниң дугайында күштүг хоойлужудулга-биле дүүштүр акша торгаал хевирлиг административтиг харыысалгага онаажыр.

2. Өнчүүнүң бүгү-ле хевирлериниң бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының, а ол ышкаш туберкулезка удур албан черлериниң удуртукчулары Тыва Республиканың Чазааның бадылааны график ёзугаар бүгү-ле ажылчыннар болгаш албан-хаакчыттар, сургуулдар, а ол ышкаш ажыл кылбайн турар улус флюорографтыг шинчилгени чылдың-на эртер дээнинин талазы-биле бо Хоойлунуң 8 үүлүнүң 4-кү пунктузунда күүседирин хандырар.

3. Бо Хоойлунуң 9 үүлүнүң 1-ги база 2-ги пунктуларының доктаатканы торгаалдарны амгы күштүг хоойлужудулга-биле доктаадып айыткан чурум-биле кол санитар (хоорайның, кожуунның) эмчизиниң азы ооң оралакчызының доктаалы-биле онаар.

4. Албан-дужаалдыг кижилер, хамаатылар, эмнелге ажылдакчылары, ончүүнүң кайы-даа хевирлериниң база чагыртып хамаарышкан бүдүрүлгелери, албан черлери, организациялары бо Хоойлуну үрээни дээш, амгы күштүг хоойлужудулга-биле дүүштүр харыысалгага онаажыр.

10 үүл. Туберкулезка удур албанның медицина база фармацевтика ажылдакчыларынга магадылалдар болгаш чиигелделер

1. Туберкулезка удур албанның медицина база фармацевтика ажылдакчылары Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле магадылаан социал хоойлу-дүрүм камгалалы-биле чергелештир:

— 6 ажыл хүннүг немелде шолээ алыр;

— чурталга бажың-балгадын бирги ээлчегде алыр, школа назыны четпээн уруглар база санаторий-курорт албан черлеринге уругларын чиигелделиг негелде-биле тургузар эргелиг;

— ажылының онза аарберге байдалдары-биле оларның кадыкшылынга айыыл-биле холбаштыр, албан-дужаал хүлээлгелерин күүседип чорда, оларның кадыкшылынга хора чедире бээр азы олумнуг таварыла болуп бээр чадавас дээш, республика бюджединден айда албан-дужаалының толевириниң 120 хемчээли-биле күрүненің хууда ыяап-ла камгалалдылгазынга камгалаткан турар.

Тыва Республиканың туберкулезка удур медицина болгаш фармацевтика ажылдакчыларының туберкулезтан аарыыры профессионал аарыларга хамааржыр.

Айыткан таварылгаларда, аараан ажылдакчыларга хоойлужудулга-биле доктаатканы чиигелделерни көргүзер.

11 үүл. Бо Хоойлунуң күштүг болуп эгелээри

Бо хоойлу ону албан ёзузу-биле парлаан хүнүндеи күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Президентизи
Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай, № 696.
1996 чылдың декабрь 31.

Уран чүрүлга

СОНУУРГАЛ УЛУГ

Чадаана хоорайда уругларның чогаадылга бажыңынга хамааржыр чазанылга мастерскаязы бар. Ында ниитизи-биле 1-ден 9 класска чедир 90 ажыг ооллар кээп турар. Олар хоорайның дөрт школазының өөреникчилеридир. Мында колдуунда урнчазанылгага салым-чаяанныг ооллары барык-ла шилип тургаш, хаара туткан.

Бо мастерскаяның ус-шевер өөреникчилери стол, сандай деспи, ээргииш дээн чижектиг эт-херекселдерни бүдүрүп кылып турар улус болду. Ылангыя хоорай чурттакчыларындан ук эдилелдерни кылдыртып алырыбиле кирип турар чагыглар хой чорду. Аңаа хамаарыштыр чазаныкчы башкы Кончат-оол Сандюевич Монгуш мынчаар чугаалады:

— Ийе, биске чагыглар хойу-биле кирип гурар. Ол чүл дээрге, бистиң кылып турарывыс эт-херекселдерге чоннуң сонуургалы улуг боор турары биске өөрүнчүг, чоргааранчыг-даа чорду. Ону садып саарааш, эвээш-бичедаа болза толевирни ап турар бис. Чагырларны дүлүзу-биле күүседир дээрге, дилиг материалдары чедиишпес-тир. Дөрт чыл бурунгаа белеткеп алган чымчак ыяптарывыстың күрлавыры амтынуп турар. Өөреникчилерниң уран чазанылгага эрнуургалы холчок-тур, олаңның хей-аъдын кодүрер дээш чазаныкчы башкы эжим Иван Монгуш-биле кызып-ла чоруур-дур бис.

Оон ыңай чамдык четпестерки чазаныкчы башкы немей демдегледи. Эллис-Хемнин кадыкшылга школазы-биле дуржулга хевирлиг чугааны база кылган болду. Оларда чүлүк диллирер хирээ бар. Аңаа чазанылгага хереглээр материалдарны диллирип ол болурунуң аргазы бар.

Карыма ТУЛУШ.

Сактыышкын—амыдырал

КАЙЫЗЫ-ДААА—ХООЧУННАР

Топтуг, томаанныг бүдүжү, чурталгага ынак, ажыл-ишчи тура-соруу-биле чонунуң хүндүткелин чаалап алган кижи-биле таныштырып көрейн, эргим номчукчу.

Ол Эрзиниң Бай-Даг чурттап чоруур, оон долу ат-сывын Иван Санчыевич Дүпчүр дээр. Ортумак школа, профессионал-техниктиг училище, чолаачылар курузу, кодээ ажыл-агый техникумуна—ол бүгү өөренип дооскан ооредилге черлеринден аңгыда, амыдыралдың школазын база чурттап эрткен. Назыны 60 харже чоокшулаан. Торгаан колхоз, совхозунда агрономнап, инженерлеп, зоотехниктеп, чолаачылап, 15 чыл иштинде мал бригадирлээн. Колхоз үезинде инек кадарып, 100 инектен-не ортумаа-биле 80 чедир бызаны доруктуруп ап турган үези база бар.

Пенсияже үнеринге дээр, азы 1990-94 чылдарда, «Чаа орук» совхозтуң гидротехнигинге ажылдап, 3000 гектар шолдуг суггарылга системазының ажыглалын хайгааралга ап, мал чеминиң культураларының чаагай дүжүдүн өстүржүп келген. Ол үеде совхоз мал чеминиң быжыг суурун тургузуп, ниитинин мал-маганын кыштыхүр ажырып-даа турганынга Иван Санчыевичиниң киирип келген үлүг-хуузу, ачы-хавыяазы турган бол-дур ийин. Кажан Г. С. Дүпчүр пенсиялап, хуузунда мал-маганын карактап, өстүрүп алыры-биле кодээлей бээрге, чаагай дүжүт берип турган суггарылга системазының ажылы чоорту суларап, оон ажыглалынга, септеп-селиниринге херек акшаландырыышкын-биле хандырбаанындан соолгу ийи чылда система хагдынган, сиген, доозун-даа үнместээн, мал чеми-даа белеткеваан. Хоочун агроном хову бригадири Доопай Каржалович Азыраа ийи чыл улай Ямаалык ховузунга часкы хову ажылдарын башкарбайн баарга, тараа дүжүдүн албастаал, сиген, ширбииш-даа үнмээн ийик чоп. Суггарылга системазының салым-чолу оо-биле домейлежи бергени олдур ийин.

Күрүненің хой түннүг акша-төгериин үндүрүп турган кылдыртканы хайыраан суггарылга системазын канчап-чоон катап ажыглалга киирер талазы-биле Кодээ ажыл-агый яамызы, кожуун чагыргазының кодээ ажылагый эргелели, «Чаа орук» коллективтиг ажыл-агыйныг удуртулгазы чазын хемчээл албааже кайын боор деп хоочун суггатчы сагыш чован олурду. Чүгле суггаттыг чеолерден тарааның, мал чеминин культураларының дүжүдүн ап болурун богүнгү амыдыралдың практиказы коргузүп тур ышкажыл. Иван Санчыевичиниң ол сүмезин амдан эгелеп өөренип коорү күзенчиг.

Аяк шайын аартап, ажылхожул дугайында хоорежин орарывыс араында, хууда амыдыралындан чамдык чүүлдерни, сактыышкынарны чугаалап бээрин диледи.

— Колхоз, совхозка ажылдап чорааш, комсомол комитединиң секретары, спорт инструктору, профком даргазы, суму Советинин депутады дээн чижектиг хой-ле хой-ниитинин даалгаларын күүседип чордум. А спорт-биле амыдыралым тудуш. Школачы, студент чылдарымда чиик атлетика, волейбол хоккей ойнаарынга, хаактаар конькилээринге сонуургалдыг чордум. Чернин үзүнүн, бедиин, халыырынга кожуунга тергиндеп-даа турган үем турган. Аныяамда хүрежин чораан болгаш, ооллдарымга тыва хүрештиң аргаларын айтып берип чор мен. Байыскаал үезинде 64-түн чиин дуглап, шаңналдыг черлерже үнгүлей бээрлеодир.

Волейболга доктаамал ойнап чордум. 1963 чылда Эрзин, Тес-Хем командазы каттыжып алгаш, республиканың хол бомбүү маргылдаазынга чемпионнап кагды. Ол команданың кежигүнү болуп Самба-Люкдуп Самдан, Михаил, Доржу Монге алышкылар, Сыдам-оол Норбу суглар-биле кады ойнаанным сагыжымга артып каан.

Ажы-толувус арбын — 7 кижи. Янзы-бүү мергежилди чедип алган, ажылдаг чорлар. Илья — дээди эртемниг мал эмчизи, Ихтиандр — күш-культура башкызы. Юмен — чолаачы, Илиан — шериг-де, Иннеса—кижи эмчизи, Изольда—дээди эртемниг культура ажылдакчызы, амгы үеде Кызылдың Пушкин аттыг библиотекада, эр-хеймеривис Кызылда политехниктиг институтче киреринин белеткел курувунда. Уругларым нези Анай Лопсановна техникум дооскаш, 30 ажыг чыл бухгалтерлеп ажылдап келген кижи. Кайыыс-даа «Күш-ажылдың хоочуну» медальдың эдилекчилери, пенсиялыг бис. Ынчалчылдар иштинде ажылдаанывыстың шаңналы, түннели ол ыйнаан—деп, ол чугаалады.

Күш-ажылдың, спорттуң хоочуну И. С. Дүпчүрнүң Тарлашкын-Аксында аалынга барып, аал-оранынга кирип, ак чеминиң дээжизин чоглап олура, ужуражыр хоорежир аргалыг болганым ол чүве. Ак орукту, бүдүрүмчелиг ажыл-ишти, кадыкшылды, аас-кежикти хоочунга күзээш, оруумну улап чорупкан мен.

Дайынчы ДАМБА-ХУУРАК,
(«Шынның» корр.).

АМ-ДАА ЧЕДИИШКИННЕРЛИГ БОЛУҢАР

«Делегейниң дириг эртинези» шаңналдың эдилекчизи, республиканың «Дүңгүр» ниитилелиниң президентизи, сураглыг чогаалчы болгаш эртемден, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы *Монгуш Бора-Хөвезич КЕНИН-ЛОПСАННЫҢ* төөгү эртемнериниң доктору бедик атты чедиишкиниг камгалап алганынга байыр чедирбишаан, чогаадыкчы, эртем-шинчилел ажылдарынга ам-даа чедиишкиннерлиг болурун, аас-кежиин, кадыкшылды күзедивис.

Республикада бичии болгаш элээди уругларның туризм төвүнүң коллективи.

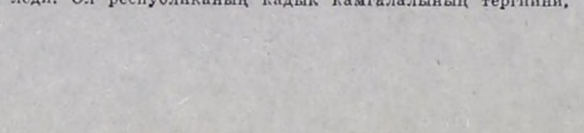

Бистиң эргим ынак ававыс *Роза Кыргысовна КЕНДЕН* бо хүннерде 65 харлаанын төрелдери-биле кады демдегледи. Ол республиканың кадык камгалалының тергиини, хоочуну.

Чеже кижилериң аарыгларын эмнеп, чеже бичии чаштарныг хиниң кезии, болдунуң буянын чедирбээн дээр! Ававыс ак сеткилдиг, чонунга дузааргак кижи.

Ынак ававыстың төрүттүнген хүнүн таварыштыр аңаа аас-кежикти, кадыкшылды, ам-даа хөй чылдарда бистиң аравыска чоруурун күзедивис.

Өөнүң ээзи Биче-оол Кенден, уруглары Надежда, Альберт, Роберт, Владимир, күдээзи Николай, кезээттери Долаана, Айлаана, уругларының уруглары.

Бистиң ачавыс, честевис *Кара-оол Метпэзевич САЛЧАК* 1997 чылдың февраль 3-те 50 харлаанын демдеглээн. Ол хөй чылдарнын иштинде Мөңгүн-Тайга кожуунның өрттен камгалал черинге чолаачылап, амгы үеде «Малчын» коллективтиг бүдүрүлгениң кадарчызы болуп, ажылдап чоруур.

Ачавыс дааранып, дарганнаар ус-шевер кижи, үш оол, ийи кыстың ынак ачазы, үш бичии чаштың кырган-ачазы.

Төрүттүнген хүнүн таварыштыр ынак ачавыска изиг байыр чедирбишаан, кан дег кадыкшылды, аас-кежиин, бистиң аравыска хөй чылдарда чурттаарын күзедивис.

Өөнүң иштери, уруглары, төрелдери.

ЧЫЛДЫҢ БАЖЫ КИРДИ-ЛЕ, ЧЫЛАН КЕЖИ ТҮЛЕДИ-ЛЕ...

(Төпчүзү. Эгези 1-ги арында).

АРАТ ШӨЛҮНГЕ

Бо Шагаага найысылалдың Арат шөлүн онзалап дерип белеткевээн. Инек чылы соок тыныштыг дээнин бодап-даа ынчаар кылганы чадавас, кол-кол хемчеглерни хаалгыг культура одагларынга эртирери көрдүнген. Ийиде, Кызылдың чагырга чери кызылчыларның, ооң аалчыларының, Шагаа киржикчилериниң кадыының дугайында сагыш салып, чонну даштын соокка хей тудуп, кадыкшылынга хора чедирбезин-даа бодааны ол боор.

Ынчалзажок хүндүскүнүң 12 шакта Арат шөлүнче бо чылдын им-демдээ болур Инекти чалаан, оон улаштыр аңаа оюн-тоглаа көргүзүглери, тыва оюннар, мөөрейлер болуп эрткилээн. Шанактыг аттарга бичиилерни чүңгуладып, эр шинчилиглерге аът шалбаладып, хендир тырттырыштырып, тевек тептирип, хей чүүл адаан-мөөрейлерни эрттирген, чыылган чон ол бүгүнү магадап, сонуурган көрген болгаш күзелдиглер кожамыкка одажылгага база күжүн шенешкен.

Оон улаштыр Шагаа байырлалынга тураскааткан хемчеглер В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга, филармониага, Улусчу чогаадылга төвүнге болгаш өскедаа культура одагларынга уламчылаан. Ылаңгыя театрга Шагаага тураскааткан хемчеглер онза солун эрткен. Аңаа инек малды азырап өстүрүп, ооң сүдүн болгаш өске-даа продукциязын белеткеп, чонунга бараалгадып чоруур кадарчыларны, саанчыларны, бызаа ажаакчыларын чалап эккеп, ажыл-ижибиле чонну таныштырып, оларга тураскааткан оюн-тоглаанны организастааны демдеглексенчиг.

Тыва оюннар, мөөрейлер, тыва идик-хеп көргүзүлгези театрга бир онзагай шинчилиг эрткен. Кожамык одажылгазы мырыңай хөлчок маргылдаалыг, көрүкчүлерге-даа, киржикчилерге-даа сонуурганчыг, адаан-чарыштыг байдалга эрткен. Түңнелдерин үндүрери безин берге боорга, ону концерт үезинде көрүкчүлериң үнелел адыш часкаашкынын барымдаалап үндүрген.

Каяа-даа эрткен адаан-чарышка, маргылдааларга шаңналдар тиилекчилерни манап турган. Ылаңгыя тыва идик-хеп көрүлдезиниң улуг улустан тиилекчилеринге бызаа баштады, бичии уругларга — серге баштады белек-селек, шаңналдарны тывысканы байырлалды онзагай шинчи киирген.

Арат шөлүнге Шагаа уткулгазы эрткен чылдарнынга четпейн барганынга чыылган чон хомудаксазадаа, культура одагларынга болган хемчеглерге, байырлалдарга солун, көрүштүг, чараш болганынга сеткил ханып, шагаачы хөөн кирген тарап чаныып турду.

ОН-НА БЕШТИҢ АЙДЫҢЫНДА

— Амыр-ла!

— Амыыр, амыр-ла!

— Шагаа-найыр чаагай-ла болду бе?

— Чаагай-ла болду. Силериинде чаагай-ла болду бецер?

— Хүр-ле болду ийин.

Мындыг чаагай күзээшкиннер-биле Күрүне филармониязы чыылган чонун үткүп ап, солун дыштанылга кежээлерин Шагаа хүнүнде организастаан.

Тыва улустуң уян аялгаларының адаа-биле фойеге чыылган чон чайгаар боттарының ынак оюн-тоглаалары-ны, кожаң-ырлар мөөрейлеринче киржири-биле «эсти» бээр чорду. Ында кандыг оюннарны ойнавайн турар дээр: баг кагары, аът шалбалаары, шыдыраа, кажык, тевек дээш-ле баар, оюн бүрүзү боду башкарыкчылыг, суй белектерни улустуң ойнаар хөөнүн киирип-тер кылдыр көзүлдүр делгеп каан, «чилби хайныр». Ынчангаш чамдык улус шупту оюннарга киржип четтигип, харын-даа акша-тогерик салчып, бот-боттарынче олбо сес октажып, чижип эгелээрге, тыва кижилер боттарының национал езу-чаңчылдарынга дыка-ла сундулуг, оюн-тоглаага ынак салымчаяаны ындыңдан-на кыптыгып, ойнаксаары улам дендеп олурган ышкаш апаарын магадап ханмас чордум. Ылаңгыя хендирбе сөөгүн үзе шанчып турда, езулуг чижилге, адаан-мөөрей чайгаар ындынналып келир болду.

Тыва кижи шаандан тура хой, мал соондан кылаштап чораан болгаш, бодунуң сагыш-сеткилин оран-чүртүнга, долгандыр турар октаргайга, оран-таңдызынга чалбарып соглеп, үлежип чорааның чоннуң кожамыктарындан билир бис. Ынчангаш кожамыктарны чоннуң сагыш-сеткили дээни-даа таварылга эвес. Бо удаада тыва кожамыктарга мөөрей хой кижи киржикчилиг, чидиг демиселге эрткенин демдеглээр апаар.

Он-на бештиң айдыңында
Ойнап-ойнап алыылыңар,
Ортулуктуң чаш-ла талын
Шоор долгап ойнаалыңар—

дээн одуруглардан эгелээн бөлүк студентилериң кожаңнарынга чедер улус чок болган дизе черле ажырбас. Мээң хууда эскерген үүлүм — бичиң уруглардан бээр улустуң аас чогаалын эки билип, ол дээрге тыва чоннуң төөгүзү, амгы болгаш келир үези деп үвени угаап билип чоруурун мактавас арга чок.

Мооң мурнунда чылларда Шагаа байырлалынга тевек тевер улус ховар, колдуу Черби, Баян-Кол суурлардан бичии оолдар 100 чедир тепкеш, белек-селекти мөөңү-биле алгаш баар чүве. Ам бо мөөрейге «чижишкен» кижилериң саны хей боон, ең берге далгыыр, чиңнээр, кызыл-чиң дээн хевирлериңге чедир оюннар болган. Маңаа база-ла тиилелге аныяктарны боон доозулган.

Тыва кижиниң ең-не хүндүлүг чеми — ужа-төш, хой бажы. Езу-чаңчылдарны сагып, филармонияның администрациязы тиилекчилерге шаңнал кылдыр суй белектерден ангыда, орттеткен хой баштарын, ужа-төштү хүндүлелдиг демдээ кылдыр берип турганы солун-даа, өөредиглиг-даа болган.

Мага хандыр ойнап-хоглээн, маргылдаа-мөөрейлерге киришкен чон «Саян» ансамблиниң солун концертин көрген. Ылаңгыя Демирооол Кежиктигниң, Надежда Шойгунуң күүселделери дыштанып келген чоннуң сагыш-сеткилинге
Уткуп турар Чаа чылым
Уттундурбас кежиктиг,
Уттунмас буянныг болзун!

деп йөрээшкиннерни чайгаар сорунзалап турганзыг болду.

Светлана МОНГУШ,
Кан-оол САТ.
Мижит-оол САЯ.

ЧУРУКТАРДА: Шагаа үезинде пайысылалдың Арат шөлүнге болгаш театрга спортчу маргылдаалар үезинде.

Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

БИЧЕ-ООЛДАРНЫҢ ҮЛҮҮ

Барымдаалыг тоожудан үзүндү

Улуг-Хем унун дургаар чапты берген шынааларның аайы-биле шөйлүп баткан Кызыл — Ак-Довурак оруунуң бир каастакчызы, хем эриинден шөйлүп чыдып алгаш суг ижип чыдар мажаалай сагындырар, бедик чаагай Хайыракан дааның эдээн чурттаан Адыг-Түлүштернiң аразындан «мөге» деп аттыг кижилерниң бирээзи Сумакин Дооданмайович Биче-оол болбайн канчаар. Ол чүгле төрээн чери Эъжиминге, Улуг-Хеминге эвес, тыва черге ат-алдарлыг мөгелерниң бирээзи кылдыр санадып чораан. Тыва Арат Республика турар шаанда Кызылга 128 мөгени девидип үндүрүптерге, Эъжим оглу дөрт мөгениң аразынга арткаш, ынчан шүүлген Тыванның сураглыг начыны Донгак Бегзи-Хуураккa кагдырыпканы таварылганы төрээн чону ам-даа сактып чоруур. Мөге ам бистиң аравыста чок-даа болза, ооң «Мөге Биче-оол» деп ады төрээн черинде чоргаарал-биле ададып чоруур. Ол атты ооң соон салгаан оолдары хереллендирип чоруурлар. Сумакин Дооданмайовичиниң беш оолдары: Владимир, Маадыр, Сергей, Андрей, Александр — шупту спорт мастери атка телептиг болганнар. А улуг оглунуң оглу Буян база ол чаагай спортчу аттың эдилекчизи. Бо аттарны Биче-оолдар хостуг хүреш талазы-биле алза-даа, шупту кыдыындан кыра тыва хүрештиң шыырак мөгелери.

Мындыг салым-чолдуг спортчу өг-бүлени каңнап, быжыглап аары ындыг-ла амыр эвес. Бо бүгүде кол черни Сумакин Дооданмайовичиниң улуг оглу Владимир ойнап чоруурун, оларның өг-бүлезин билирлер макталдыг сөстер-биле чугаалап чоруур. Владимир Сумакинович чүгле шылгараңгай спортчу эвес, соон эдерген дуңмаларының оруун углап, шиглээн баштайгы тренер-башкызы болуп арткан.

«Күш-культураның болгаш спорттуң алдарлыг ажылдакчызы» деп хүндүлүг аттың эдилекчизи, тыва спорттуң база бир сайзырадыкчызы болур Владимир Сумакинович Биче-оол солун болгаш дыннаксанчыг спортчу амыдыралдыг спортчуларның бирээзи.

1960 чылдарның эгезинде Улуг-Хем районнуң школачыларының аразынга хаактаарынга маргылдаа болуп турган чүве. Ынчан 5 километрге чарышка Хайыракан сес чыл школазының чедиги классчызы Володя Биче-оол тиилел үнүп, бир-ле дугаар «чемпион» деп аттың эдилекчизи болганын сактып ор мен. Дараазында чылын Хайыраканның Володязы чүгле хаактаарынга эвес, чиик атлетикага 100 метрге маңнаарынга тиилекчи болуп, узунун, бедиин халыырынга ийиги, үшкү черлерни алгылаан чүве.

Ынчан Улуг-Хемге ортумак школалар чүгле Шагаан-Арыгга турган. Володя борта 9 класска өөру-биле кады өөренип келген. Ол үеде Володя хүрешти онза сонуургап эгелээн үези турган болгаш, кызыл тургаш Кызылдың механизация училищезинче чорупкан. Аңаа баргаш, арга-дуржулгалыг тренер башкы Павел Михайлович Петровтуң ынак өөренникчизи апарганын, үр-даа эвес үе эрткенде Кызыл хоорайнын, Тываның хостуг хүреш маргылдааларынга бо-ла киржи бергенин, харын чамдык маргылдааларга тиилекчи болгулааның солуннардан номчуп, эш-өөрден дыннаар болу берген бис. Шакла ынчаар Володяның ады механизация училищезинден үнүп, харын мырыңай Тывадан дашкаар дыңналып эгелээн чүве. Аныяк мөгениң спортчу амыдыралынга шериг албанынга барганы онзагай черни ээлеп турар. Володя шериг албанынга баргаш спортчу чедиишкиннери дээш шериг округунуң тускай спортчу ротазынче кирген баштайгы тыва кижилерниң бирээзи. Спортка, эң ылаңгыя хостуг хүрешке онза чедиишкиннери дээш, командирлери Володяны шериг хүлээлгези доостурга, улаштыр шериг албанынга артарын сүмелээннер. Ону Володя чөптүг ажыглаан, улаштыр шериг албанын эрттирбишаан, Хабаровск хоорайның күш-культура институдунче өөренип кирген.

Владимир Сумакинович төрээн Тывазынче 1973 чылда ажылдап келирде, Кызыл, Хабаровск, Владивосток, Амурда Комсомольск хоорайларның каш дакпыр чемпиону, Хабаровск крайның дөрт дакпыр (1968-72 чылдар), Кызыл туктуг Ыраккы Чөөн чүк шериг округунуң алды дакпыр (1968-73 чылдар) чемпиону, ынчаныг сайзырангай Спартак, Урожай, Труд, Буревестник спорт ниитилелдериниң Россия болгаш Төп чөвүлелдериниң маргылдааларының шаңналдыг черлериниң эдилекчизи болуп чедип келген.

Ниитизи-биле Владимир Сумакинович бодунуң спортчу назынында хостуг хүрешке Тываның он дакпыр чемпиону деп шаңналдың эдилекчизи.

1973 чылда төрээн Тывазынче чаныып кээн. «Спартак» спорт ниитилелинге тренерлеп ажылдап эгелээнбиле Владимир Сумакиновичиниң спортчу организатор, удуртукчу болур үүле-херээ эгелээни ол деп санап болур. Ол «Спартакка» анаа тренерден улуг тренер, ол ниитилелдиң спорт школазының директору деп ажылдарны эртип, а 1975 чылда ниитилелдиң даргазынга томуйлаткан. Владимир Сумакиновичиниң бо ажылга ажылдап турган чогуткан ажылдарының бирээзи «Спартактың» көдээ суурларга салбырларын (филиалдар) ажытканы болур. Ооң бирээзи В. С. Биче-ооолдуң төрээн сууру Хайыраканда ындыг салбырның ажылы-биле таныжары күзенчиг. Суурга салбыр ажыттынган соонда, тренерлер спорт мастерлери Юрий Карбынның, күш-культураның болгаш спорттуң алдарлыг ажылдакчызы Владимир Күжүгеттиң удуртулгазы-биле бо бичежек суурдан 28 спорт мастерлери үнгени хөйну чугаалап турар.

«Спартакка» ажылдап тура, Владимир Сумакинович республикада алдаржаан «Хүреш» спортчу агиткультбригаданы организастап ажытканы республиканың спорт сайзыралынга идиглиг чаа чүүлдериң бирээзи болур. Бо хүннерде «Хүреш» агиткультбригаданың барбаан-четпээн чери Тывада чок деп болур. Болу бригаданың ажылын удуртуп, хоюг, өткүт үнү-биле ырлап чорааш, салым-чаяанныг артисчи шырайны база чедип алганы шудургу спортчунуң чаагай мөзү-шынарының бирээзи болур.

Владимир Сумакинович «Урожай» спорт ниитилелин даргалап турда, спорт ниитилелдерин каттыштырып, Профэвилелдериниң Бүгүэвилел эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилели тургустуна бээрге, оон ажылын база хей чылларда удуртуп, республиканың спорт ажылынга өвээш эвес чогаадыкчы ажылдарны кылып чоруткан.

Бодундан хамааржыр барла аргаларны, бодунуң эртем-билиин, мергежилин Тыва черинiң спортчу сайзыралынче угландырып чоруур гура-соруккур спортчу, организатор Владимир Сумакинович бо хүннерде 50 харлап турар.

Тыва спортчулар аразында республиканың депутады деп бедик аттыг эдилекчилериниң бирээзи база В. С. Биче-оол болгай.

Бодунуң чартык чүс чыл харлаан байырлалын Владимир Сумакинович Тыва Республика Чазааның аппарадынын көл специализи албан-дужаалда ажылдап тура, демдеглеп эрттирип турар.

Кара-оол НАТПИЙ-ООЛ.

ЧАРЛААЛДАР

КЕРЭЭ ЧАРАРЫНЧЕ ДАЛАЖЫҢАР

1997 чылдың март 1-де керээлер чарарының хуусаазы доостурун Кызыл хоорайда болгаш Кызыл кожуунда телефон харылзаазының ачы-дузазын ап турар бүгү бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга ТР-ниң Харылзааның болгаш информатиканың «Россвязьинформ» күрүне бүдүрүлгези сагындырып тур.

Чогуур үезинде керээлер чарбаап бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга телефон харылзаазының ачы-дузазын көргүспес.

Тайылбыр алыр телефоннары: 3-14-12, 3-59-09.

АУКЦИОНЧЕ ЧАЛАЛГА

Тыва Республиканың Өнчү эргелеп башкарар талазы-биле күрүне комитеди 1997 чылдың февраль 25-те дараазында акционерлиг ниитилелдериниң акцияларын рубльге садар аукционну чорудар:

АН-ниң ады	Чиигелде варианнызы	Устав азугаар хореги (муң рубль)	1 акциның эге ортаз (муң рубль)	Садар акцияларның саны
1. «Биг-Хем» КМК	II	1440	10	288
2. «Сарыг-Сеп» КМК	II	3932	10	787
3. «Ак-Довурак» АТБ	II	12317	10	2540
4. «Тыва хамааты тудуг»	II	19058	10	5526
5. Тыва даг-дүгү тудугнуң бүдүрүлге тудуг комбинады	II	1401	10	276

«Хуужудулга дугайында» Хоойлунуң 9 чүүлүнге дүүштүр садар акцияларның эге өртээниң 10 хуу долаазын төлээн, киржир дээн чагыын чогуур үезинде киирген юридиктиг албан черлери болгаш тус-тус кижилер аукционга киржир.

Чагыгларны 1997 чылдың февраль 24-ке чедир хүлээп алыр.

КЭЭР ЧЕРИ: Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, Чазак бажыңы, 424 кабинет. Телефону 3-78-24.

В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга

Февраль 15-те 16.00 шакта
«ЫРЛАРЫМДАН ЧАЛГЫННАЛДЫМ»
Театр артизи, «Хову-Аксы-95» конкурстуң дипломантызы, ыраажы Эльвира ДОКУЛАКТЫҢ чогаадыкчы кежээзи.

ПРОГРАММАДА: тыва улустуң болгаш амгы үениң ырлары, опералардан, оперетталардан ариялар, джаз.

Билет өртээ 10.000 рубль.

Февраль 16-да 12.00 шакта
«САПЫКТЫГ ДИИС» (Ийи кежегелиг тоол).
Билет өртээ 5.000 рубль.

Февраль 16-да база 22-де 17.00 шакта.
«АРГАДА ЧЫЫШ» (Ийи кезектиг коргунчуг дембээрел).

Февраль 23-те 17.00 шакта
А. Островский **«БУРУУЗУ ЧОК БУРУУЛУГЛАР»** (2 кежегелиг комедия).

Билет өртээ 7.000 рубль.
Кассаның телефону 2-16-70.

Хоорайның чонунуң, организацияларының, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң кичээнгейинге

Почта харылзаазының федералдыг албанының Кызыл хоорайда белдириниң дыңнадыры болза:

Харылзааның федералдыг сайдының бадылааны базаа экономика сайдының оралакчызы-биле дугурушканын езугаар, 1996 чылдың ноябрь 5-те күштүг болган «Почта харылзааның ачы-дуза прейскурантызынга» үндезилээш, 20 грамм чедир бөдүүн чагааны чорударынга төлевирни мынчаар доктааткан:

— чурттакчы чон бир чагаа чорударынга 1900 рубльди, бюджетте албан черлери—2000, бот-орулга-чарылгалыг черлер—2450 рубльди төлээр.

Почта карточкаларын чорударда:
— чурттакчы чон — 1300,
— бюджетте албан черлери — 1350,
— бот-орулга-чарылгалыглар 1400 рубльди төлээр.

Бүдүрүлгелер, организациялар, албан черлери бижимет корреспонденцияларның үстүнде айытқан өртээн долу төлевээн таварылгада, чедир толеттирери-биле дедир чорудар.

Хамаатылар чагааларының өртээн чедир төлевейн, почта хааржактарынче суп каап таварылгада, чогуур адрестеринге чедиргеш, чедир толевээнин тыртып алыр.

Тайылбыр алыр телефоннары: 3-56-76, 2-57-98.

Темир Монгушевич АРТАС

Үр эвес аар аараанының соонда, 1997 чылдың февраль 9-та 55 харлап чораан, бистиң республикавыстың харылзаа организациязының тудуг удуртукчузу, ССРЭниң Хүндүлүг радизи Темир Монгушевич Артас мочээн.

Темир Монгушевич 1942 чылда Кызыл хоорайга төрүттүнген, күш-ажылчы амыдыралын 19 харлыында эгелээн. 1961 чылда Москваа харылзааның электро-техниктиг институдунга өөренип киргеш, 1967 чылда чедиишкинниг дооскан. Кызылдың телевидение товуу туттунуг эгелээнде инженер боол ажылдап турган. 1968-1970 чылларда комгалал үлетпүрүнүң Красноярскиде радиотехниктиг заводунга конструктор бюрозунуң инженер-шинчилекчизи боол ажылдап чораан.

Темир Монгушевич 1971 чылда Тываже чаныып келгеш, амыдыралының сөөлгү хүннеринге чедир республиканың харылзаа бүдүрүлгезинге үзүктел чок ажылдаан. Кызылда радиотептүң начальнигиниң оралакчызы, республиканың бүдүрүлге-техниктиг харылзаа эргелолинiң начальнигинiн тудуг талазы-биле оралакчызынга ажылдап чораан. 1984 чылда Россияның «Харылзаа-тудуг-6» трезинче шилчиттиргеш, үк трестиң Тывада сеңтелге-тудуг участогунуң удуртукчузу боол ажылдаан.

Кыска хуусааның иштинде Темир Монгушевич тудугжуларның сырый каттышкан, ажылгыр коллективин тургускан, олар ажылдың бедик шынарлыг болурун хандырган. Ооң удуртулгазы болгаш дорт киржилгези-биле республиканың бүгү кожуннарынга телефон-телеграф шугумнарын, телефон станциларын, радио белдирлерин тударын хандырган. Амгы үенин эң чаа кабельдиг харылзаа шугумнарын тудуп, көдээде радио-реле шугумнарын ажыглалла киирип турар. Тудуг материалдары, дериг-хереклер, акшаландырыышкын-биле хандырыга берге боон турза-даа, Темир Монгушевич ол бергелерни шиитпирлиг болгаш профессионал бүдүжү-биле ажыып эрткен.

Харылаа бүдүрүлгелеринге 35 ажыг чылларда ажылдааш, Темир Монгушевич сагылга-чурумнуг, өөрүнүң хүндүткелин чедип ап, бөдүүн, ажылгыр чоруун көргүскен. Темир Монгушевич бистен элекке чарлып чорутса-даа, оон чыыткылыг тураскаалы бистиң сагыш-сеткилиниске кеззеде артар.

Тыва Республиканың харылзаачылары.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң эргим ынак, хүндүткелдиг ачавыс Натпит-Доржу Норбуевич Ооржак бистерден, чырык өртемчейден кезээ-мөңгези-биле чарлып чоруткан. Хүндүткелдиг ачавысты сөөлгү орукче үдежип, бистиң ажыг-шүжүүвүстү денге үлежип, биске моральдыг болгаш материалдыг дузаны көргүскен Кызыл, Чадаана, Ак-Довурак хоорайлардан, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик кожууннардан келген төрелдериске, кудаларывыска, эш-өөрүвүске, кады-кожаларывыска, ылаңгыя Чөөн-Хемчик кожуунда ажык хевириниң КМК-1-ниң акционер ниитилелиниң, Чөөн-Хемчик кожуунуң мал аарыглары-биле демисел станциязының коллективтеринге сеткиливистиң өмүнээзинден өөрүп четтиргенивисти солунну дамчыштыр илереттивис.

Өөнүң ишти: Борбак Ооржак, оолдары, уруглары, күдээлери, кенээттери.

Азияна Алексеевна Ооржактың адынга 1996 чылда Кызылдың № 3 школазының тывысканы сериязы А № 0113155 бышкан билигнiң аттестадының читкенин барымдаалаш, ону күш чок деп санаар.

ТР-ниң Харылзааның болгаш информатиканың «Россвязьинформ» күрүне бүдүрүлгези, электрилиг болгаш почта харылзаазының бүгү бүдүрүлгелериниң коллективтери республикада харылзааның тудуг организациязының удуртукчузу

Темир Монгушевич АРТАСТЫН

үр эвес аар аараанының соонда, 1997 чылдың февраль 9-та мочээнин дыңнатпышаан, оон дөргүл-төрелдеринге, чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызы, иштики херектер органнарының хоочунар чөвүлели милициянын халажылгада генерал-майору Монгуш Баян-оолович Артаска оон оглу

Темир Монгушевич АРТАСТЫН

мочээни-биле ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

Кызылдың Пассажирлер АТБ-зинин хоочун ажылчыны Болдур-оол Шарайбанович

САЛЧАК

1997 чылдың февраль 7-де хенертен мочээни-биле оон чоок кижилеринге ханы кажыыдалды төрелдери илергейлеп тур.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш «Шын» солун редакциязының коллективи.

Кол редактор
В. Ф. ЧАДАМБА.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. БАЗЫР (кол редакторнуң оралакчызы), М. К. КАЛЧАН (үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; көдээ ажыл-агый —3-36-82; культура, өөредилге болгаш чогаал — 3-39-15; медээлер болгаш спорт — 3-34-57; очулга — 3-34-39; 3-34-93; чаага — 3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41; солун келбейн барганда — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия 3-41-16; чарлаалар кылдызы — 3-34-39.

корр.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыыралы — 3-34-19; 3-34-98; культура, өөредилге болгаш чогаал — 3-39-15; медээлер болгаш спорт — 3-34-57; очулга — 3-34-39; 3-34-93; чаага — 3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41; солун келбейн барганда — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия 3-41-16; чарлаалар кылдызы — 3-34-39.

Агар саны: КБ «Тыва кредит» № 363406, сч. 700161629, МФО 049304729, ИНН—1701008465.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлуждулгазының чагыылгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелеринде бүрүткеттирген.

Бүрүткеттирген дугаары — Т 00007.

Солунда парлаттынган материалдарының авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өскедаа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыыллар.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама. Тираж 7275. Чагыг № 278.